พระเกียรติประวัติ

ของ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พิมพ์แจกเป็นอนุสรณ์

ห้องขจร
อ
923.1593
จ196พ

าเพ็ญกุศลสมโภชสุพรรณบัฏ

ของ

คุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์

เจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันพุธที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๐

ห้อง ชจร สุขพานิช

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ถนนวิภาวดีรังสิต ๒๓ พระโขนง กรุงเทพฯ ๑๑ โทร. 3921575, 3915045

923.1593
ป 196พ

พระเกียรติประวัติ

ของ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ถนนวิภาวดีรังสิต ๒๓ พระโขนง กรุงเทพฯ ๑๑ โทร. 3921676, 3914504

พิมพ์แจกเป็นอนุสรณ์

- 4 ต.ค. 2521

ในงานบำเพ็ญกุศลสมโภชสุพรรณบัฏ

ของ

เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์

เจ้าอาวาสวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันพุธที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๐

* 106887

71127 5199494

คำนำ

ในงานบำเพ็ญกุศลสมโภชสพรรณบัฏสถาปนา เจ้าพระคุณพระศาสนโสภน (อุฏฐายิ) ขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาวิรวงศ์ ในวันที่ ๑๖ และ ๑๗ มกราคม ๒๕๐๐ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม คณะศิษยานุศิษย์ได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง " พระเกียรติประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว " ของ นายขจร สุขพาณิช อ.บ. ,ป.ม. เพื่อแจกเป็นที่ระลึกในงานนี้ เป็นการแสดงกตญญูกตเวทิตาธรรม ถวายแด่เจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ ผู้เป็นพระอุปัชฌายาจารย์ และผู้กอร์ปด้วยเมตตากรุณาคุณอย่างเหลือที่จะพรรณนา

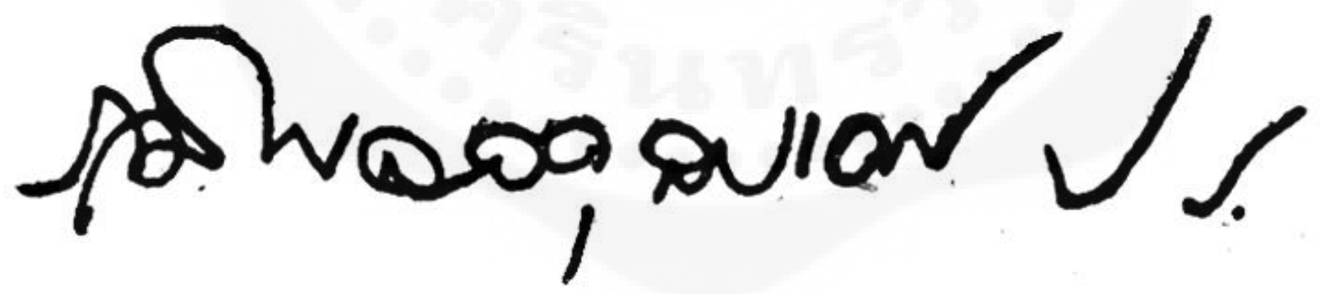
คณะศิษยานุศิษย์

คณะศิษยานุศิษย์ ผู้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ ขอขอบคุณ คุณขจร สุขพาณิช อ.บ.,ป.ม. ในการที่อนุญาตให้จัดพิมพ์เรื่อง "พระเกียรติประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ครั้งนี้

ประกาศสถาปนาสมณศักดิ์

ประจำองค์ พระศาสนโศภน
เป็นสมเด็จพระมหาวีรวงศ์

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลย –
เดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดีจักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร

มีพระบรมราชโองการโปรดให้ประกาศว่า โดยที่ทรงพระราชดำริว่า พระศาสนโศภน ได้เป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ มีคุณูปการแด่พระองค์ ในคราวทรงผนวช

นับว่าเป็นอุตตมครูฐานียบุคคล แห่งองค์พระมหากษัตริย์
ส่วนในการพระศาสนา พระศาสนโศภนก็สมบูรณ์ด้วยเถร
กรณธรรม เจริญด้วยสติปัญญาวิริยาธิการ มิปฏิภาณ
ปริชาตริยิฎกกลาโกศล ฉลาดในโวหารนิพนธ์เทศนา
ปริวรรตน์ กอร์ปด้วยประพันธสมบัติสามารถรจนาฉันทพากย์
โศลกคาถาได้เป็นอย่างดี มิอาตมหิตและปรหิตกรณคุณ
อย่างไพศาล ดังความพิสดารปรากฏในประกาศสถาปนา
เป็นที่รองสมเด็จพระราชาคณะ เมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน
พุทธศักราช ๒๔๕๐ แล้วนั้น ครั้นต่อมา พระศาสนโศภน
ยิ่งเจริญด้วยอุตสาหวิริยภาพ ไม่ท้อถอยในการประกอบ
พุทธศาสนกิจ ให้เจริญรุ่งเรืองสมกับเป็นธรรมทายาท
มีความสามารถเป็นอย่างดียิ่ง ทั้งในด้านการบริหาร
การเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการศึกษาอบรม สำหรับ
ในด้านบริหารนอกจากในตำแหน่งสังฆมนตรีว่าการองค์การ
เผยแผ่ซึ่งดำรงอยู่แล้ว พระศาสนโศภนยังได้รับมอบหน้าที่
บริหารงานแทนในตำแหน่งสังฆนายกมาถึงสองสมัยคือแทน
สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ วัดบรมนิวาส และแทนสมเด็จ
พระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาสจนตลอดสมัยของ

แต่ละองค์ และเป็นประธานกรรมการคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุต ด้วย ก็ปรากฏว่าได้บริหารกิจการในหน้าที่ สนองพระเดช พระคุณมาด้วยความเรียบร้อยเป็นผลดีโดยตลอด สำหรับในหน้าที่ประธานกรรมการคณะธรรมยุต ได้ตั้งคณะกรรมการร่างระเบียบนโยบายบริหารคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตขึ้น เพื่อให้เป็นแนวทางสำหรับยึดถือเป็นหลักปฏิบัติสม่ำเสมอกันทั่วราชอาณาจักร และให้มีการประสานงานร่วมกับฝ่ายบ้านเมืองในการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์และนโยบายบำเพ็ญสังคหธรรม สาราณียธรรม เพื่อสร้างไมตรีและสามัคคีอันดีขึ้นในระหว่างนิกายสงฆ์ไทยและบรรพชิตหมู่อื่น ๆ ด้วย กับจัดให้มีการประชุมพระคณาธิการในภาคต่าง ๆ เพื่อปรึกษาหารือกัน ในการที่จะป้องกันกำจัดความเสื่อมของหมู่คณะให้หมดไป และส่งเสริมหมู่คณะให้เจริญก้าวหน้า รักษาระเบียบของหมู่คณะไว้เป็นหลัก สำหรับประพฤติปฏิบัติสม่ำเสมอทั่วถึงเป็นอันเดียวกัน การทั้งนี้ พระศาสนโศภน ได้จัดดำเนินการสำเร็จเป็นผลดีโดยตลอด

ส่วนการบริหารในหน้าที่สังฆมนตรีว่าการองค์การเผยแผ่ พระศาสนโศภน ก็ได้ขวนขวายพยายามจัดระเบียบและ

ดำเนินการจนสำเร็จเป็นผลดี และเจริญก้าวหน้าสมความมุ่งหมายของฝ่ายพุทธจักร และอาณาจักรเป็นอเนกประการกล่าวคือ

นอกจากได้จาริกไปแสดงธรรม อบรมข้าราชการและประชาชนตามจังหวัดต่าง ๆ ในภาคกลางด้วยตนเองแล้ว ยังได้ช่วยเหลือราชการทางฝ่ายบ้านเมือง โดยรับเป็นองค์อุปถัมภ์คณะกรรมการอบรมศีลธรรมและวัฒนธรรมแก่ข้าราชการและประชาชน และรับเป็นประธานอนกรรมการอบรมศีลธรรม และวัฒนธรรม ตามนโยบายของรัฐบาลในการนี้ พระศาสนโศภนได้ปฏิบัติดำเนินการร่วมกับคณะกรรมการของฝ่ายบ้านเมือง ทำโครงการระเบียบหลักปฏิบัติและเอกสารส่งเสริมเป็นแนวทางขึ้นไว้ใช้เป็นคู่มือการอบรม เป็นประโยชน์ยิ่งแก่ทางราชการและการพระศาสนา กับได้ให้ความร่วมมือกับกรมการวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม ในการให้การศึกษาวัฒนธรรม ในท้องที่จังหวัดต่าง ๆ ส่วนภูมิภาค โดยจัดให้มีพระธรรมกถึกเข้าร่วมแสดงธรรมสั่งสอนอบรมประชาชนในด้านศีลธรรมเป็นประจำตลอดมา อนึ่ง ตามที่พระศาสนโศภน ได้รับแต่งตั้งเป็น

ประธานกรรมการจัดรายการกระจายเสียงในวันพระ ตามนโยบายของรัฐบาลที่จะส่งเสริมพระพุทธศาสนา อันเป็นบ่อเกิดแห่งศีลธรรมจรรยาและวัฒนธรรมนั้น ก็ปรากฏว่าพระศาสนโศภน ได้บริหารกิจการนี้เป็นผลดียิ่ง ในการแสดงธรรมสั่งสอนอบรม ซึ่งเป็นหน้าที่ขององค์การเผยแผ่นั้น พระศาสนโศภนก็รับภาระเป็นผู้อำนวยการสั่งสอนอบรมข้าราชการและนักเรียน ทั้งฝ่ายทหาร ตำรวจ และข้าราชการพลเรือนทั่วไปอย่างเป็นประจำ ได้จัดตั้งสำนักงานเพื่อเผยแผ่กิจการพระศาสนาและอบรมศีลธรรม ขึ้นในวัดมกุฎกษัตริยาราม และออกนิตยสารรายเดือนเผยแผ่วิชาการด้านพระศาสนาแก่ประชาชนและนักเรียน เป็นผลดีจนปรากฏว่ามีชาวต่างประเทศสนใจมาติดต่อเพื่อศึกษาพระพุทธศาสนามากขึ้น ในการอบรมสั่งสอนประชาชนก็ได้จัดให้มีการฟังธรรมในวันธรรมสวนะเดือนละ ๔ ครั้ง และทุกวันอาทิตย์ ส่วนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศนั้น เมื่อปี พุทธศักราช ๒๔๙๔ พระศาสนโศภน ได้เป็นประธานคณะผู้แทนพระสงฆ์ไทยไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในประเทศสหภาพพม่า ในการนี้ได้นำพระไตรปิฎกฉบับไทยไปมอบ

แก่สหภาพพม่า รวม ๔ ชุด เพื่อเป็นการปลูกไมตรีกับพุทธศาสนิกชนชาวพม่าด้วย ปรากฏผลเป็นที่สบใจของชาวพม่าเป็นอันมาก เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๕ ได้จัดส่งพระเถระผู้รอบรู้พระปริยัติธรรม ไปเป็นกรรมการร่วมประชุมตรวจชำระต้นฉบับพระไตรปิฎก ณ สหภาพพม่าในการทำสังคายนาตามคำขอร้องของสหภาพพม่าจนแล้วเสร็จ นับว่าเป็นการได้เผยแผ่คุณธรรม ความสามารถของพระสงฆ์ไทย และเมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๘ พระศาสนโศภนพร้อมด้วยคณะธรรมจาริก ได้เดินทางไปประเทศอินเดียและลังกา เพื่อเผยแผ่การปฏิบัติธรรมวินัยของพระสงฆ์ไทย และเพื่อดูการพระศาสนา และความเป็นอยู่ของประชาชนในประเทศทั้งสองนั้นด้วย ปรากฏผลทำให้ประชาชนในประเทศทั้งสองดังกล่าว สนใจในพระสงฆ์ไทยเป็นอันมาก และได้รับความยกย่องว่าพระสงฆ์ไทยมีระเบียบปฏิบัติสังวรตามพระวินัยเหนือพระสงฆ์ชาติอื่น ๆ นับว่าเป็นเกียรติแก่ประเทศไทยเป็นอันมาก ส่วนในการบริหารพระอารามนั้น ตั้งแต่พระศาสนโศภนได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดมกุฎ-กษัตริยารามเป็นต้นมา ก็ได้พยายามบูรณะปฏิสังขรณ์

เสนาสนสงฆ์ที่ชำรุดทรุดโทรมทั่วทั้งพระอาราม ให้กลับคืนดี
เป็นที่อย่าอาศัยโดยผาสุกแห่งพระภิกษุสามเณร มาเป็นลำดับ
กล่าวคือ ได้จัดการบูรณะซ่อมแปลงพระวิหารใหญ่ กุฏิสงฆ์
พระอุโบสถ ศาลา และพนลานพระอุโบสถ ซึ่งชำรุดทรุด
โทรมเป็นอันมาก ให้กลับคืนดีมีสภาพสะอาดเรียบร้อยยิ่ง
กว่าของเดิม และได้สร้างกุฏิใหญ่เป็นตึกสองชั้นขึ้นใหม่อีก
๑ หลัง เพื่อใช้เป็นสำนักงานเผยแผ่ และเป็นที่ประชุม
ทำกิจพระศาสนา

ส่วนในการศึกษาอบรม พระศาสนโศภน ก็ได้เอาใจ
ใส่ทะนุบำรุงส่งเสริมเป็นอย่างดียิ่ง กล่าวคือในฝ่ายพุทธจักร
ได้ส่งเสริมการจัดตั้งสาขาสภาการศึกษาขึ้นในจังหวัดภาค
ต่าง ๆ เป็นการแผ่ความเจริญออกไปสู่ส่วนภูมิภาคให้
ความอุดหนุนสำนักเรียน สำหรับคณะสงฆ์ไทย ฝ่าย
ธรรมยุตในจังหวัดนครชัมปาศักดิ์ และเมืองโขงหลายสำนัก
และได้จัดให้รับนักเรียนครูในส่วนภูมิภาคเข้ามารับการอบรม
เพิ่มเติมในจังหวัดพระนคร เพื่อให้สำนักเรียนและเจ้าคณะ
ในส่วนภูมิภาคได้มีกำลังจัดการศึกษา และการปกครองให้
เจริญทั่วถึงกัน สำหรับในสำนักเรียนวัดมกุฏกษัตริยาราม

เอง ก็ได้พยายามปรับปรุงและส่งเสริมทั้งครูและนักเรียน ให้มีสมรรถภาพและความสะดวก ทั้งในการเรียนและการสอนเป็นอย่างดีอยู่โดยตลอด ส่วนในการศึกษาของฝ่ายอาณาจักร พระศาสนโศภนก็ได้รับอุปการะโรงเรียนประถมศึกษาและโรงเรียนมัธยมศึกษา ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณวัดกับได้สนับสนุนและอนุญาตให้กระทรวงศึกษาธิการ สร้างโรงเรียนมัธยมขึ้นใหม่ในบริเวณวัดเป็นตึกใหญ่ ๓ ชั้น ขณะนี้มีนักเรียนประมาณ ๑,๗๐๐ คน และพระศาสนโศภนก็ได้รับเป็นผู้อุปการะโรงเรียนนี้มาเป็นอย่างดีโดยตลอด นับว่าได้มีส่วนสนับสนุน และส่งเสริมการศึกษาของชาติให้เจริญก้าวหน้าเป็นอันมาก ปรากฏอยู่แล้ว

สรรพกรณียกิจซึ่งพระศาสนโศภนได้บำเพ็ญเป็นผลดีแก่พุทธจักรและอาณาจักร ดังกล่าวมาโดยลำดับ นับว่าเป็นผู้เจริญยิ่งด้วยคุณธรรมปรีชาสามารถ เป็นที่ประจักษ์อยู่แก่มวลพุทธบริษัทและทางราชการ ตลอดถึงพสกนิกรทั่วราชอาณาจักร ดังปรากฏอยู่ในบัดนี้ และบัดนี้พระศาสนโศภน ก็เจริญอยู่ด้วยพรรษายุกาลสถาวรธรรมเป็นหลักอยู่รูปหนึ่งในธรรมยุติกสังฆมณฑล มีพุทธสมัย

วิมลปรีชาญาณ มั่นคงในศีลสมาจารธรรมปฏิบัติ ถือมั่นที่
นับถือแห่งพุทธบริษัททั่วพุทธเกษตรสากลทิศ มีศิษยานุศิษย์
แพร่หลายทั้งในสกรัฐ และวิเทศรัฐพุทธศาสนิกบัณฑิต
สมควรจะเป็นอุตตมคณิสสราจารย์ ที่สมเด็จพระราชาคณะ
ผู้ใหญ่ มหาสังฆนายกได้ เพื่อเป็นศรีแห่งพระบวรพุทธ
ศาสนาสืบไป

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดให้สถาปนา พระศาสน
โศภนขึ้นเป็นสมเด็จพระราชาคณะมีราชทินนามตามจารึกใน
สุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระมหาวิรวงศ์จาตุรงคประธานวิสุต
พุทธพจนมธุรสธรรมวาที คัมภีรญาณปริยัติกุสโลภาส
ภูมิพลมหาราชหิโตปสัมปทาจารย์ วิสารศีลาจารวัตร เวไนย
บริษัทประสาทกร ธรรมยุติกณิสสร มหาสังฆนายก สถิต ณ
วัดมกุฎกษัตริยารามราชวรวิหาร พระอารามหลวง มีฐานา
นุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๑๐ รูป คือ พระครูปลัดสัมพิพัฒน
วิริยาจารย์ สุนทรธรรมปฏิภาณ อรรถโกศลวิมลญาณนายก
ธรรมยุติกดิลก สถาวิรกิจการี ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครู
ธรรมธร ๑ พระครูวิมลสรสิทธิ์ พระครูคู่สวด ๑ พระครู

สิริสุนทรคุณ พระครูปลัดสวด ๑ พระครูบรรณวัตร ๑ พระครูพัทธกิจ ๑ พระครูสังฆบริหาร ๑ พระครูสมห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑

ขออาราธนาพระคุณเจ้ารับธุระพระพุทธศาสนาเป็นภาระสั่งสอนช่วยระงับอธิกรณ์ และอนุเคราะห์พระภิกษุสามเณรโดยสมควรแก่กำลังและฐานะซึ่งพระราชทานนี้ และจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสิริสวัสดิ์ จีรัฏฐิติ วิรัฬหิไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนา เทอญ

ประกาศ ณ วันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๘ เป็นปีที่ ๑๑ ในรัชกาลปัจจุบัน.

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล ป. พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

วิกฤตกาลเงียบเมื่อร้อยปีก่อน

ขจร สุขพานิช ธ.บ. ป.ม.

.....ครั้นวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๓๘๓ รับสั่งให้หาท่านพระยาศรีสุริยวงษ์จางวางมหาดเล็ก เข้าไปเฝ้าในที่.....รับสั่งให้ขยับไปชิดพระองค์ ให้ลูบพระองค์ทั่วทั้งพระสรีรกาย แล้วดำรัสว่าร่างกายทรุดโทรมถึงเพียงนี้แล้ว หมอเขาว่ายังจะหายอยู่ไม่เห็นด้วยเลย การแผ่นดินไปข้างหน้า.....เห็นแต่เอ็งที่ยังรับราชการเป็นอธิบดีผู้ใหญ่ต่อไป การศึกสงครามข้างญวน ข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีก็แต่ข้างฝรั่ง ให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ ก็ให้เอาอย่างเขาแต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว.....ท่านพระยาศรีสุริยวงษ์รับพระราชโองการแล้วก็ร้องไห้ ถอยออกมาจากที่เฝ้า.....ครั้น ณ วันที่ ๒ เมษายน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติได้ ๒๗ พรรษา

วิกฤตกาลซึ่งเนื่องมาจากกรณีต่างประเทศที่ยังฝังอยู่ในความทรงจำของผู้คนร่วมสมัยนี้ก็คือเมื่อครั้งญี่ปุ่นประกาศสงครามกับนานาชาติฝรั่ง ได้กรีฑาทัพขอผ่านประเทศไทย และในที่สุดได้ตั้งกองทหารอยู่ในประเทศจวบจนเลิกสงคราม กรณีต่างประเทศครั้งนี้ไม่จำต้องนำมากล่าว เพราะใคร ๆ ในสมัยนี้ยังจำได้ดี ส่วนวิกฤตกาล

เมื่อครั้ง ร.ศ. ๑๑๒ นั้นก็ยังพอมีเอกสารหลักฐานหาอ่านได้ไม่ยากนัก แต่วิกฤตกาลสมัยเมื่อร้อยปีก่อน อันเป็นปลายรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว น้อยคนนักจะได้รู้เรื่องราวโดยพิศดาร เพราะเอกสารหลักฐานในภาษาไทยก็มีไว้อย่างกระท่อนกระแท่น อนึ่งวิกฤตกาลครั้งนั้นได้ผ่านพ้นไปอย่างเงียบเชียบ หาได้มีเหตุการณ์ร้ายแรงถึงกับเสียดินแดนหรือกระทำศึกสงครามรบราฆ่าฟันกันไม่ แต่จดหมายเหตุชาวต่างประเทศ (หมอบรัดเลและหมอเหา) ซึ่งอาศัยอยู่ในพระนครในครั้งนั้น ได้บันทึกไว้ว่าหากไม่เกิดผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ราชสมบัติ สงครามระหว่างอังกฤษกับไทยคงจะเกิดขึ้นเป็นแม่นมั่น* ข้าพเจ้าจึงขอเก็บข้อความในจดหมายเหตุนั้น ๆ ประกอบกับเอกสารอื่น ๆ โดยยึดข้อความในพระราชพงศาวดารเป็นหลักมาผูกเป็นเรื่องดังต่อไปนี้

---

* Feltus! S.R. House Page 106 "Had the old king continued to live, war with Great Britain was inevitable....."

จำเดิมตั้งแต่ครั้งอังกฤษต้องทำสงคราม เพื่อปราบปรามขลาขลในอาณานิคมในทวีปอเมริกา (ซึ่งพวกอเมริกาเรียกว่าสงครามเพื่อเอกราช) แต่อังกฤษกลับแพ้สงคราม จำต้องยอมทำสัญญารับรองเอกราชอิสรภาพและอธิปไตยของมหาชนรัฐอเมริกัน เมื่อ ค.ศ. ๑๗๘๒ ครั้งนั้นประจวบกับการสถาปนาราชวงศ์จักรีและการสร้างกรุงเทพมหานครในแผ่นดินไทย มหาชนรัฐอเมริกันและกรุงรัตนโกสินทร์จึงเริ่มก่อร่างสร้างประเทศร่วมวาระเดียวกันมา หลังจากครั้งนั้นมาได้ ๖๙ ปี ในแผ่นดินไทยก็ถึงปลายรัชกาลสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในราชบัลลังก์อังกฤษนั้นสมเด็จพระนางเจ้าควีนวิคตอเรียทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน และในกรุงวอชิงตัน นายพลสักการี เบาเลอร์ เป็นประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา อเมริกาและอังกฤษต่างก็ส่งคณะทูตเข้ามาในราชสำนักแห่งพระเจ้ากรุงสยามในเวลาไล่เลี่ยกันเพื่อขอเจริญทางพระราชไมตรีและขอแก้ไขสนธิสัญญาการค้าขายดังข้อความพิสดารตามพระราชพงศาวดารว่า

ลุพุทธศักราช ๒๓๙๓ สหรัฐอเมริกาได้มอบหมายให้โยเซฟ ยาเลสเตีย เชิญสาส์นของประธานาธิบดีมาขอแก้ไข

สนธิสัญญาการค้าขาย (ซึ่งนายเอดมันรอเบิตส์ได้ทำไว้เมื่อ ๑๗ ปีก่อน) และประเทศอังกฤษก็ได้ขัดส่งให้ เซอร์เยมส์ บรค นำหนังสือของลอร์ดปาเมอร์สตัน เสนาธิบดีกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี และขอทำสนธิสัญญาการค้าขายฉบับใหม่กับรัฐบาลแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คณะทูตอเมริกาเข้ามาถึงสันดอนก่อน คือเมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม เมื่อไม่สมประสงค์แล้วก็กลับออกไปรายงานนายพลเรือจัตวาอรหิศ ซึ่งคุมเรือรบรออยู่ในอ่าวไทย แล้วก็แล่นเรือกลับออกไป เมื่อวันที่ ๒๗ เมษายน คณะทูตอังกฤษเข้ามาถึงสันดอน เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน เวลานั้นทรงพระประชวรอยู่ ไม่สบายพระองค์ คณะทูตจึงกลับออกไป เมื่อวันที่ ๒๖ กันยายน โดยไม่ได้เข้าเฝ้าและไม่ได้แก้ไขสนธิสัญญาดังประสงค์

เหตุการณ์ในพระนคร ในเวลานั้นเย็นไปด้วยความวุ่นวายไม่สงบสุข เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มประชวรแต่เดือนกันยายน ไม่ทรงโปรดให้เสนาบดีขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยได้เข้าเฝ้าตามปรกติประจวบกับเมื่อเดือนมิถุนายนศกก่อน อหิวาตกโรคได้ระบาดใหญ่ เข้ามาใน

พระนคร ผู้คนล้มตายเสียชีวิตมากต่อมาก ศพลอยเป็นแพ
ตามแม่น้ำลำคลองทุกแห่ง ไพร่พ้าข้าแผ่นดินเฉพาะในกรุงเทพฯ ต้องเสียชีวิตไปในครั้งนั้น ประมาณถึงสี่หมื่นคน ครั้นเมื่อโรคระบาดสงบลงแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ให้เจ้าพนักงานซื้อสัตว์ที่จะต้องถึงมรณภัยปล่อยให้รอดชีวิตไปทุกวัน และโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าวร้องราษฎรทำบุญให้ทาน ปล่อยสัตว์ที่อยู่ในที่กักขังให้รอดตาย และให้ตั้งอยู่ในความเมตตากรุณาต่อกัน คนทั้งปวงก็ยอมทำตามรับสั่งทั้งจังหวัดพระนคร ไม่ว่าชาติใดภาษาใด เว้นแต่ยาดหลวงฝรั่งเศส ๘ นายไม่ยอม แล้วห้ามลูกบ้านพวกเขารดเสียด้วย ได้ทรงทราบก็ขัดเคืองว่าขัดคำสั่ง จึงให้เจ้าพนักงานไปไล่ยาดหลวงฝรั่งเศสเสีย แล้วให้รอวัดฝรั่งเศสเสียทุกวัด ฝ่ายสังฆราชยวงบัปติสปาลกัวจึงรับว่า การจะปล่อยสัตว์ไม่ผิดศาสนาฝรั่งเศสแต่สิ่งไรพวกยาดหลวงถือเกินไปเปล่า ๆ เธอจึงให้พวกลูกบ้านที่เข้ารีตปล่อยสัตว์ให้หมดทุกคน การที่ทรงขัดเคืองที่จะให้รอวัดนั้นก็สงบไป แต่ยาดหลวง ๘ นาย ดื้อดึงไม่ยอม ก็พากันกลับออกไปเมืองสิงคโปร์ เมื่อไปถึงก็ให้สัมภาษณ์แก่หนังสือ

พิมพ์ว่า พระเจ้าแผ่นดินไทยมิทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงกดขี่ข่มเหงศาสนาฝรั่ง ผู้ใดไม่ยอมทำตามพระราชประสงค์ก็ขับไล่ไสส่งให้ออกไปเสีย เป็นการทารุณความทราบถึงพระเนตรพระกรรณ ก็ทรงกริ้วพวกฝรั่งเป็นอันมาก ตั้งแต่นั้นมาพวกเจ้านายขนนางซึ่งเคยไปมาหาสู่กับฝรั่งในกรุงเทพ ฯ ก็ไม่มีใครกล้าติดต่อด้วยดังแต่ก่อน ความตึงเครียดจึงยังมีอยู่เรื่อยมา จนคณะทูตอเมริกันและอังกฤษเข้ามาขอแก้สนธิสัญญาการค้าขายดังกล่าวแล้ว

การต้อนรับเชิญคณะทูตอเมริกันครั้งนั้น พระราชพงศาวดารแสดงรายระเอียดไว้ว่า ครั้นถึงวันที่ ๒ เมษายน ขึ้นไววรนารถ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการเมืองสมุทรปราการจัดให้เข้าพนักงานไปรับโยเซฟยาเลสเตย ออกไปถึงกำบั่นรบ กำมะโดอรหิศให้ยิงยิน สลุตธงช้าง ๒๑ นัด โยเซฟยาเลสเตยก็ลงเรือมาแต่ผู้เดียว กับหมอดันคนหนึ่ง จีนคนใช้คนหนึ่งรวม ๓ คนเท่านั้น พวกขนนางในกำบั่นรบไม่มีผู้ใดมาเพราะกลัวความไข้ เรือเข้ามาถึงเมืองสมุทรปราการได้ยิงยิน สลุตย้อมผ้าเสือคำนับธงแผ่นดินอเมริกัน ๒๑ นัด แล้วโยเซฟยาเลสเตยขึ้นมาถึงเรือนพักหน้าวัดประยุรวงศาวาส ครั้งนั้นเจ้าพระยาพระคลัง (ดิส บุนนาค) ไปรับ

ราชการสักเลขยังไม่กลับ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ท่านพระยาศรี
พิพัฒน์รัตนราชโกษา (ทัต บุนนาค) ขางวางพระคลัง
สินค้ารับทูตแทน ครั้นวันที่ ๙ เมษายน โยเซฟยาเลสเตีย
มาหาท่านพระยาศรีพิพัฒน์ ฯ ที่บ้านซึ่งมีขุนนางประชุมอยู่
พร้อมกันเป็นอันมาก พระยาศรีพิพัฒน์ ฯ ปราศรัยไต่ถาม
ตามธรรมเนียมไทยซึ่งไปมาหากัน โยเซฟยาเลสเตียโกรธ
ตอบว่า จะพูดจาไต่ถามอยู่ดังนี้เสียเวลา จึงชักเอาหนังสือใน
กระเป๋าเสื้อมายื่นให้ใจความว่า ประธานาธิบดีผู้เป็นใหญ่ใน
แผ่นดินอเมริกาให้โยเซฟยาเลสเตียเป็นทูต เชิญสาส์นของ
ประธานาธิบดีเข้ามาถวาย ขอให้กำหนดวันเผ้า ท่านพระยา
ศรีพิพัฒน์ ฯ ตอบว่าธรรมเนียมของราชสำนักนี้ ที่จะเอา
หนังสือไปถวายก่อนนั้นยังไม่ควร จะพูดจาการสิ่งใดก็ให้พูด
กับท่านเสนาธิบดีให้รู้ความก่อน โยเซฟยาเลสเตียตอบว่า
จะขอเผ้าถวายหนังสือแด่พระเจ้าแผ่นดินก่อน เมื่อโปรดให้
ขุนนางผู้ใดพูดจาประการใด จึงจะได้พูดความต่อไป ท่าน
พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาตอบว่า ทูตขอเข้ามาครั้ง
ก่อน ๆ ก็มีขุนนางเข้ามาและมียศศักดิ์มาก ครั้งนี้โยเซฟ
ยาเลสเตียเป็นทูตเข้ามาก็มีแต่ตัวคนเดียว หิบราชสาส์น

ก็ให้มิสเตอร์สมิธบุตรเลี้ยงหมอยอน ซึ่งอยู่ในกรุงเทพ
พระมหานครนี้ หัวตามกันมากับร่มคันหนึ่งหนีบรักแร้มา
เท่านั้นผิดด้วยอย่างธรรมเนียมสยามนัก จะให้เข้าเผ้าไม่ได้
โยเซฟยาเลสเตียโกรธ ลุกขึ้นยืนเดินออกไป แล้วหันหน้า
มาว่า หนังสือประธานาธิบดีอเมริกาทิมเข้ามาครั้งนี้ จะรับ
หรือมิรับ ท่านพระยาศรีพัฒน์ฯ ตอบว่า หนังสือนั้นจะส่ง
ให้ก็จะรับ แต่ที่จะให้เข้าเผ้านั้นไม่ได้ด้วยผิดธรรมเนียมอยู่
โยเซฟยาเลสเตียก็เดินไปเรือกลับที่อยู่แล้ว ทำหนังสือมา
ยื่นโต้ตอบกันหลายฉบับ ครั้นถึงวันที่ ๑๒ เมษายน ท่านเจ้า
พระยาพระคลังกลับเข้ามาถึงกรุงเทพพระมหานคร โยเซฟ
ยาเลสเตียก็ทำหนังสือยื่นพ่องพระยาศรีพัฒน์ฯ กล่าว
ความว่าถูกราชทูต ถูกประธานาธิบดีอเมริกา ขอให้
ลงโทษให้หนักหนา ท่านเจ้าพระยาพระคลังไม่ตอบประการใด
ครั้นถึงวันที่ ๒๐ เมษายน โยเซฟยาเลสเตียมีหนังสือ
ยื่นอีกฉบับหนึ่ง แจ้งว่าจะขอกลับออกไป ขอได้โปรดจัดเรือ
ไปส่งให้ด้วย ท่านเสนาธิบดีก็ให้จัดเรือออกไปส่งโยเซฟ
ยาเลสเตียที่กำปั่นรบนอกสันดอน แล้วบัญชาให้จมื่นไว-
วรนารถมีหนังสือไปถึงกำมะโดอรหิศ เล่าความที่เกิดทุ่ม

เถียงไม่ตกลงกันกับโยเซฟยาเลสเตียนั้น ให้กำมะโดอรหิศทราย กำมะโดอรหิศจึงมีหนังสือตอบถึงขมีนไววรนารถว่าจะกรายเรียนเรื่องราวตามความในหนังสือของขมีนไววรนารถไปให้ประธานาธิบดีทราย..... .....ดังนี้

ส่วนการต้อนรับคณะทูตอังกฤษครั้งนั้น โปรดให้ขมีนไววรนารถ เป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ ขางวางมหาดเล็ก ให้พูดจารับรองคณะทูตซึ่งประกอบด้วย เซอร์เยมส์บรุคหนึ่ง อุปทูตวินเซอร์ เซนยอนหนึ่ง ตรีทูตมิสเตอร์แกรนด์หนึ่ง พร้อมทั้งทหาร ๒๔ คนใช้ ๕๐๐ นาย ไพร่ ๓๗ รวม ๕๖๕ คน แต่ครั้นทรงเริ่มประชวรพระอาการมีแต่ทรงหรือทรุดลงเรื่อย ๆ คณะทูตจึงไม่มีโอกาสเข้าเฝ้า และก็มิได้ทรงโปรดให้ทำหนังสือสัญญาฉบับใหม่ตามความประสงค์ของทูตด้วย คณะทูตจึงทูลลากลับออกไปเมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม กับทรงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังมีหนังสือไปถึงลอร์ดปาเมอร์สตัน เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษด้วย

เมื่อคณะทูตอังกฤษกลับออกไปแล้ว ก็มีข่าวลือว่าพวกฝรั่งจะยกทัพเข้ามาทำสงคราม ข่าวนี้ได้แพร่สะพัดไป

อย่างรวดเร็ว เข้านายขุนนางและราษฎรก็พากันแตกตื่นด้วยข่าวร้ายนี้ทั่วถึงกัน จึงโปรดให้เร่งทำป้อมขึ้นที่บางจะเกรง แล้วพระราชทานชื่อป้อมเสือซ่อนเล็บ แล้วโปรดให้สงซุยนกระสุน ๑๐ นิ้ว เข้ามา ๑๐๐ กระบอก เพื่อใช้เป็นการรักษาพระนคร ส่วนภายในพระนครนั้น ก็รับสั่งทำป้อมเพิ่มเติมขึ้นเป็นอันมากหลายแห่งหลายตำบล โปรดให้ต่อกำแพันรบกำแพันลาดตระเวนรักษาพระนครรวม ๑๒ ลำ และทรงจัดตระเตรียมบ้านเมืองไว้ให้พร้อม ให้ทำจ่ารงคร่ำเงิน กระสุน ๔ นิ้ว ๕ นิ้วขึ้นไว้ก็มาก พระองค์เสด็จออกได้บ้างไม่ได้บ้าง พวกขุนนางต่างก็ตระเตรียมรอรับเหตุการณ์ มีการขับผู้คนซึ่งไปทำงานเป็นครู เป็นคนใช้ในบ้านฝรั่ง ฝ่ายพวกฝรั่งบ้างก็หนีขึ้นเรือออกไป บ้างก็ตระเตรียมข้าวของที่จะออกไปนอกประเทศเป็นการใหญ่ ความนี้บ่วนครั้งนั้นมีไปทั่วทุกแห่งในกรุง ปรากฏตามจดหมายเหตุของหมอเหาส์ (Dr. House) ว่า “.....เมื่อสถานการณ์บ้านเมืองดำเนินไปอย่างโกลาหลเช่นนี้ ข้าพเจ้าจึงได้ร้องเรียนไปยังสำนักงานใหญ่ ณ กรุงนิวยอร์ค และขออนุญาตเลิกกิจการ และขอออกไปนอกประเทศ และ

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ถนนวิภาวดีรังสิต แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐ โทร. 3921676, 3915044

ข้าพเจ้า ก็ได้รับอนุญาตให้ออกไปช่วยงานเผยแผ่ศาสนาในประเทศจีนต่อไป ในครั้งนั้นประชาชนชาวไทย และชาวต่างประเทศก็เป็นทุกข์ในคำเล่าลือว่าพระมหากษัตริย์เสด็จอยู่แต่ในพระราชวัง และไม่เปิดโอกาสให้พวกขุนนางได้เข้าเฝ้า น้อยคนนักจะทรงโปรดให้เข้าไปในพระราชฐาน ประชาชนจึงไม่มีทางทราบได้ว่า พระองค์ประชวรอยู่หรืออย่างใดแน่....."

พระราชพงศาวดารได้เล่าความต่อไปว่า ครั้นถึงวันที่ ๙ มกราคม พระยรมวงศานุวงศ์เสนาบดี ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายหน้าฝ่ายใน มีความร้อนใจ พร้อมกันปรึกษาให้แพทย์ประกอบพระโอสถถวาย แล้วก็พากันนอนประจำซองอยู่ทั้งกลางวันกลางคืนทุกแห่ง พระโรคไม่คลาย พระอาการประทังอยู่ กำลังพระกายทรุดไปทีละน้อย ครั้นถึงวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ มีพระราชโองการโปรดให้หาขุนนางที่ทรงใช้สอยสนิท เข้าไปเฝ้าในที่พระบรรทมแล้วตำรัสว่า ทรงพระประชวรครั้งนี้พระอาการมากโรคใหญ่เหลือกำลังแพทย์ ขอมอบให้เจ้าพระยาพระคลัง พระยาศรีพิพัฒน์ฯ พระยาราชสุภาวดี (นุช บุณยรัตนพันธุ์)

71127

ว่าที่สมุหนายกกับขุนนางผู้น้อยทั้งปวงประชุมประชุมพร้อมใจกัน ถ้าเห็นว่าพระยรมวงศานวงศ์พระองค์ใดมีวัยวุฒิปรีชารอบรู้ราชานุวัตร์ เป็นศาสนูปถัมภกยกพระบวรพุทธศาสนาสามารถปกป้องไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร ให้เป็นสุขสวัสดิ์ได้แล้ว ก็สุดแท้แต่จะเห็นดียกพระยรมวงศ์องค์นั้นขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน อย่าได้เกรงพระราชอัธยาศัยเลย เอาแต่ให้ได้เป็นสุขทั่วหน้าอย่าให้เกิดการรบราฆ่าฟันกันให้ได้ความทุกข์ร้อนแก่ราษฎร ขดหมายกระแสพระราชโองการนี้ได้พระราชทานให้นำออกมาส่งแก่เสนาบดีในวันรุ่งขึ้น ครั้นถึงวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ รับสั่งให้หาท่านพระยาศรีสุริยวงศ์ขางวางมหาดเล็กเข้าไปเฝ้าในพระที่ มีพระราชโองการถามว่า พระยาพิพัฒน์ได้เอาขดหมายที่ทรงอนุญาตนั้นออกไปปรึกษาหารือเสนาบดีแล้วหรือ เขาว่ากระไรบ้าง ท่านพระยาศรีสุริยวงศ์กราบทูลว่า ได้ทราบเกล้าฯแล้ว ทุกคนพากันเศร้าโศก และเห็นว่าโปรดดังนี้เป็นพระเดชพระคุณที่สุดแล้ว ปรึกษากันว่าพระโรคนั้นยังไม่ถึงตัดรอน แพทย์หมอยังพอฉลองพระเดชพระคุณได้อยู่ ซึ่งจะยกพระวงศานุวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งขึ้นก็ยังไม่สมควร จะช่วยกันฉลอง

พระเดชพระคุณว่าราชการแผ่นดิน มิให้มีเหตุการณ์ภัย
อันตรายขึ้นได้ จึงรับสั่งให้ท่านพระยาศรีสุริยวงศ์ขยับเข้า
ไปให้ชิดพระองค์ ให้ลูบดูพระองค์ทั่วทั้งพระสรีรกาย แล้ว
ตำรัสว่า ร่างกายทรุดโทรมถึงเพียงนี้แล้ว หมอเขาว่ายัง
จะหายอยู่ ไม่เห็นด้วยเลย การแผ่นดินไปข้างหน้า ไม่เห็น
ผู้ใดจะรักษาแผ่นดินได้ กรมขุนเดชเล่า ท่านก็เป็นคนพระ
กรรณเบา ใครจะพูดอะไรท่านก็เชื่อง่าย ๆ จะเป็นใหญ่โต
ไปไม่ได้ กรมขุนพิชิตเล่าก็ไม่รักการงานปัญญาสอดส่อง
ก็ไม่มี คิดแต่จะเล่นอย่างเดียว ที่สติปัญญาพอจะรักษา
แผ่นดินได้อยู่ ก็เห็นแต่ท่านพ้าใหญ่ท่านพ้าน้อย ๒ พระองค์
ก็ทรงรังเกียจอยู่ว่าท่านพ้าใหญ่ถืออย่างมอญ ถ้าเป็นเจ้า
แผ่นดินขึ้น ก็จะให้พระสงฆ์ห่มผ้าอย่างมอญเสียหมดทั้ง
แผ่นดินดอกกระมัง ท่านพ้าน้อยเล่าก็มีสติปัญญารู้วิชา
การช่าง และการทหารต่าง ๆ อยู่ แต่ไม่พอใจทำราชการ
รักแต่การเล่นสนุกเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่ได้ทรงอนุญาต
กลัวเข้านายข้าราชการเขาจะไม่ชอบใจ จึงโปรดอนุญาตให้
ตามใจคนทั้งปวงสุดแท้แต่เห็นพร้อมเพรียงกัน

เหตุการณ์ตอนนี้ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชา-
นุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์เล่ารายละเอียดไว้ว่า เมื่อ

พระยาศรีสุริยวงศ์รับพระราชโองการนี้แล้วก็ไปตักเตือนเข้าพระยาพระคลังผู้บิดาให้ดำริเตรียมการ เรื่องเปลี่ยนรัชกาลขณะนั้นมีเหตุให้เกิดระแวงหวาดหวั่นกันไปต่างๆ จนถึงกรมขุนพิชิตภูเบนทร์ เรียกระดมพวกข้าในกรมเข้ามารักษาพระองค์ เข้าพระยาพระคลังทราบความจึงปรึกษากับพระยาศรีสุริยวงศ์ๆ รับจัดการแก้ไขให้ โดยขอให้สงบเรื่องไว้คืนหนึ่งก่อน ตัวท่านก็รีบลงเรือเร็วไปยันทุกทหารขึ้นมาจากปากน้ำ แล้วไปทูลกรมขุนพิชิตภูเบนทร์ให้ปล่อยข้าในกรมไปเสียให้หมด กรมขุนพิชิตภูเบนทร์ก็ต้องทำตามเข้าพระยาพระคลังจึงให้มีนราชามาตย์ (ขำ บุนนาค) บุตรคนรองไปทูลเชิญสมเด็จพระอนุชาธิราช เข้าพำมงกุฎฯ ทวัดบวรนิเวศวิหารว่า เสนาบดีปรึกษากันจะเชิญเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระอนุชาธิราชตรัสว่า ถ้าจะถวายราชสมบัติแก่พระองค์ ก็ขอถวายแก่เข้าพากรมขุนอิสเรศรังสรรค์ด้วย เมื่อคนทั้งหลายทราบว่า สมเด็จพระอนุชาธิราชทั้งสองพระองค์จะได้ทรงรับราชสมบัติ ก็พากันยินดีระงับความหวาดหวั่นสงบลงได้ในทันที ลุถึงวันที่ ๒ เมษายน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเข้าอยู่หัว ก็เสด็จสู่สรรคต

ราชสมัติงได้แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์
ฉะนั้น

เหตุใดที่ความหวาดหวั่นโกลาหล ของประชาชนทั้ง
คนไทยและต่างชาติจึงสงบลง เมื่อได้ทราบข่าวการผลัด
เปลี่ยนแผ่นดินใหม่ และพระอนุชาธิราชทั้งสองได้ขึ้นครอง
ราชสมบัติสืบแทนต่อไป น่าจะเป็นเพราะว่าสมเด็จพระอนุชา
ธิราชทั้งสองเป็นรัชทายาทโดยชอบธรรม ของพระบาสมเด็จ
พระพุทธเลิศหล้านภาลัย แผ่นดินรัชกาลที่สองประการหนึ่ง
และอีกประการหนึ่งนั้น เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
องค์ใหม่ทั้งสองพระองค์ ได้ทรงสร้างสมบารมีในเวลาก่อน
เสวยราชเป็นเวลานานถึง ๒๗ ปี ได้ทรงศึกษาวิชาแผนใหม่
จนสามารถรอบรู้อย่างดียิ่งทั้งสองพระองค์ เป็นที่นับถือ
ของชาวต่างประเทศ มีอเมริกา และอังกฤษ โดยเฉพาะทรง
ปรีชาญาณ เล็งว่าเหตุการณ์โลกผันแปรเปลี่ยนแปลงไป
เป็นอันมาก จะทรงยึดถือคตินิยม รักษาโบราณราช
ประเพณีแต่อย่างเดียว เห็นจะไม่รอดพ้นจากภัยพิบัติได้
นอกจากผ่อนผันยอมอ่อนต่อข้อเรียกร้อง ของชาติฝรั่งบ้าง

ที่จะแข็งขันสู้รบตบมือกับเขา ก็จะประสบความวิบัติเยี่ยง
ประเทศพม่าและจีนเป็นแน่แท้ จึงทรงโปรดในวิเทโศบาย
โอนอ่อนผ่อนตาม (Conciliation Policy) เพื่อรักษาไว้
ซึ่งเอกราชและอิสระภาพของชาติไทย

จะขอกล่าวความย้อนหลังไปสักเล็กน้อย เกี่ยวกับ
มหันตภัยซึ่งจะมีมาสู่ประเทศไทย เนื่องด้วยนโยบายล่า
เมืองขึ้นของอังกฤษในครั้งนั้น จะเห็นได้ว่าประเทศฝรั่งเศส
ในรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังหามีอิทธิพลแผ่ซ่าน
น่าเกรงขามไม่ เพราะเมื่อพระเจ้านโปเลียนที่ ๑ ทรงถูก
ปล่อยเกาะแล้ว กษัตริย์ซึ่งครองราชบัลลังก์ฝรั่งเศสต่อมา
ก็ต้องอยู่ในอารักขาอุปการะของสัมพันธมิตร ซึ่งมีอังกฤษ
เป็นหัวหน้า ส่วนประเทศอเมริกานั้นเล่าก็ไม่เคยมีความ
ประสงค์จะยึดครองดินแดนของชาติใด มาไว้ในอำนาจเลย
ครั้งหนึ่งแม่ทัพเรือในน่านน้ำจีน ได้เอาธงอเมริกันไปปัก
แสดงการครอบครองอยู่เหนือเกาะไต้หวัน แต่รัฐสภาไม่
เห็นชอบสั่งให้ถอนธงนั้นออกเสีย ภัยซึ่งจะมีมาต่อประเทศ
ไทยจากกองทัพเรืออเมริกันจึงไม่มีทางจะเป็นไปได้ จะมี
อยู่ก็แต่ชาติอังกฤษเท่านั้น เพราะอังกฤษกำลังเริ่มขยาย

แผ่อิทธิพลจากอาณานิคมเดิมซึ่งตนยึดไว้ได้นานแล้ว คือ อินเดีย แต่ราชภัยในส่วนนี้ พระยาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงทราบดีมาแล้ว แต่เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เหตุที่อังกฤษคิดจะขยายอำนาจแผ่ลงมาทางพม่ามลายู ไทยและจีนนั้น ก็เพราะในระหว่างสงครามใหญ่ซึ่งได้กระทำต่อพระเจ้านโปเลียนที่ ๑ เป็นเวลานานถึง ๒๐ ปี ผลประโยชน์การค้าขายซึ่งเคยได้จากอินเดียก็ตกต่ำลงเป็นอันมาก ครั้นเมื่อเสร็จสงครามแล้ว พวกหุ้นส่วนในบริษัทอีสต์อินเดียอังกฤษก็พากันร่ำร้องขอให้รัฐบาลเอาใจใส่ช่วยเหลือ บริษัทอีสต์อินเดียอังกฤษนี้เป็นบริษัทที่มีอิทธิพลเป็นอันมาก ได้รับสัมปทานจากรัฐบาลอังกฤษ มาแต่รัชสมัยพระนางเจ้าอลิซาเบธ (ค.ศ. ๑๖๐๐) ซึ่งตรงกับปลายแผ่นดินพระเจ้าเอกาทศรถ บริษัทนี้ได้รับผูกขาดการค้าขาย มาไว้ในมือแต่ผู้เดียว คนอังกฤษอื่นใดซึ่งมิได้รับฉันทานุมัติจากบริษัทก็ห้ามมิให้ค้าขายในโลกภาคนี้ไม่ ถ้าใครขืนทำก็จะถูกจับกุมคุมขังและลงโทษเป็นความอาญา อำนาจอิทธิพลของ

บริษัทนี้มีพระบรมราชโองการประกาศสงครามเพื่อปราบปรามราชาพระเจ้าแผ่นดินซึ่งมิได้นับถือศาสนาคริสเตียนได้ครั้งใดที่พณหัวเจ้าท่านบริษัทอิสต์อินเดียอังกฤษ (ฝรั่งเรียกบริษัทนี้ว่า The Honorable East India Company) ส่งคณะทูตไปเจรจาขอทำสนธิสัญญาการค้าขายกับประเทศพม่าก็ดี ไทยก็ดี ญวนก็ดี จีนก็ดี ก็จะเรียกร้องสิทธิเสรีในการค้าขายพยายามให้ประเทศนั้นๆ เลิกล้มการค้าขายแบบผูกขาด ถ้าไม่ยอมให้เป็นไปตามความประสงค์ ก็จะแต่งทัพไปโจมตียังคับเอาให้จงได้ แต่เพราะรากฐานของบริษัทนี้ตั้งอยู่ได้ด้วยการค้าแบบผูกขาด ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๘๓๔ ประชาชนอังกฤษได้เรียกร้องอุทธรณ์ขอให้รัฐสภายุบเลิกเสียสำเร็จ อำนาจอิทธิพลต่างๆ ของพณฯ บริษัทอิสต์อินเดียอังกฤษจึงเป็นอันยุบเลิกในปีนั้นอันเป็นปีที่ ๑๑ ในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

คณะทูตอังกฤษสองคณะซึ่งส่งเข้ามาขอทำสัญญาการค้าขายกับราชสำนักแห่งกรุงสยามก่อน ค.ศ. ๑๘๓๔ จึงมาจากผู้สำเร็จราชการอินเดียประจำแคว้นเบงกอลคือ คณะทูตซึ่งมีหมอยอนครอเฟิด เป็นหัวหน้าเข้ามาในปลายแผ่นดิน

พระพุทธเลิศหล้านภาลัย และคณะทูตซึ่งมีร้อยเอกเฮนรี่เบอร์นีเป็นหัวหน้าเข้ามาในปีที่ ๓ แห่งแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนคณะทูตคณะสุดท้ายโดยมีเซอร์เยมส์บรุคเป็นราชทูต และเข้ามาในปีสุดท้ายแห่งแผ่นดินรัชกาลที่ ๓ นั้น ได้อำนาจมาจากรัฐบาลของพระนางเจ้าควีนวิคตอเรียโดยตรง เพราะครั้งนั้นพณ ฯ บริษัทอิสต์อินเดียอังกฤษหมดอำนาจลงแล้ว

ข้อความที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นรายละเอียดพิสดาร ได้ใช้เอกสารครอเฟิด (Crawfurd Papers) และเอกสารเบอร์นี (Burny Papers) เป็นส่วนใหญ่ ความประสงค์ที่ได้นำรายละเอียดพิสดารต่าง ๆ มากล่าวในเรื่องนี้ก็เพื่อเป็นทางที่จะศึกษาวิธีการของรัฐบาลอังกฤษ เพราะเราจำต้องติดต่อพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันไปในเวลาอนาคตกาลอีกมากมายนัก ประกอบทั้งไทยเราได้เสียเขามาหลายครั้งแล้ว จึงน่าจะได้ศึกษาไว้เป็นบทเรียนป้องกันความผิดพลาด ในภายภาคหน้าบ้าง

เมื่อครั้งผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดีย ได้ขัดส่งหมอยอนครอเฟิดเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีในปลาย

แผ่นดินรัชกาลที่ ๒ นั้น อังกฤษยังมิได้รบกับพม่าและยังไม่ตัดสินใจว่าจะแผ่อิทธิพลไปทางไหนดี แต่ครั้งนั้นอังกฤษได้เกาะปีนังไปแล้ว โดยข้าราชการผู้หนึ่งชื่อมิสเตอร์ฟรานซิสไลท์ ได้ใช้กโลบายยุแหย่ให้พระยาไทรบุรีแข็งข้อต่อไทย โดยสัญญาจะขัดการให้รัฐบาลอังกฤษช่วยเหลือถ้าถูกไทยรุกราน ขณะนั้นเป็นสมัยกรุงแตก บรรดาหัวเมืองก็กระด้างกระเดื่องทั่วทุกหัวระแหง พระเจ้ากรุงธนบุรีได้เสด็จกรีธาทัพไปปราบแต่เมืองนครศรีธรรมราชหาได้เลยไปถึงเมืองประเทศราชมลายูไม่ ครั้นเมื่อสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าขึ้นฟ้าโลก ทรงตั้งราชวงศ์จักรีได้เข้าปีที่ ๕ พระยาไทรบุรี (ปะแวรัน) มีความเกรงกลัวกองทัพไทย จึงยอมตกลงให้อังกฤษได้ใช้เกาะปีนัง ตามข้อสัญญาของมิสเตอร์ฟรานซิสไลท์ เมื่อสมเด็จกรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จไปปราบเมืองปัตตานี พระยาไทรบุรีกลับมายอมอ่อนน้อมปราศจากการรบพุ่ง จึงทรงโปรดให้ไปครองเมืองไทรเยี่ยงเข้าประเทศราชอย่างเดิม โดยไม่เบียดเบียนพระยาไทรก็เกิดความเสียดายเกาะปีนัง เพียรว่ากล่าวเอาคืนก็ไม่สำเร็จ จึงเกิดรบกับอังกฤษ ก็เอาเกาะปีนังคืนไม่ได้ กลับ

ต้องทำหนังสือสัญญากับอังกฤษในรัตนโกสินทร์ศกที่ ๙ ยอมให้อังกฤษเช่าเกาะปีนังปีละ ๖ พันเหรียญ ต่อมาอังกฤษขอเช่าแผ่นดินซึ่งอยู่ทางฝั่งตรงข้ามเกาะปีนัง เพิ่มค่าเช่าให้อีกปีละ ๔ พันเหรียญ รวมทั้งค่าเช่าเดิมเป็นปีละหนึ่งหมื่นเหรียญ ที่เหล่านี้จึงตกเป็นของอังกฤษแต่นั้นมา เมื่ออังกฤษได้เกาะปีนังแล้ว ก็ขยายอิทธิพลยอแย่งมะลากาได้จากชาติฮอลันดา แต่ต่อมาก็ได้เกาะสิงคโปร์ (ประมาณ ร.ศ. ๓๖) ซึ่งนายแสตมฟอร์ดแรฟเฟิลส์ ยึดเอาเป็นการสมณาคุณที่ตนได้ช่วยให้ราชบัลลังค์หนึ่งของสุลต่านยะโฮร์ได้ครองเมืองยะโฮร์สืบแทนพระราชบิดาผู้วายชนม์

ขณะที่ทูตอังกฤษคณะหมอยอนครอเฟิด (หมอการะฝัด) เดินทางมาถึงเกาะปีนัง ประจวบกับพระยาไทรบุรีเป็นขบถคบคิดกับพม่า จะขึ้นมาตีหัวเมืองไทยทางข้างใต้ สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดให้พระยานคร ฯ คุมกองทัพเข้าไปปราบปราม พระยาไทรบุรีสู้ไม่ได้ก็ทิ้งเมืองหนีไปอาศัยอยู่กับอังกฤษที่เกาะปีนัง ในครั้งนั้นนายฟรานซิสไลท์ได้ร้องขอต่อผู้สำเร็จราชการอินเดีย ให้ส่งทหารอังกฤษมาช่วยพระยาไทร แต่ผู้สำเร็จราชการอังกฤษ

ไม่เห็นด้วย กลับสั่งให้หมอครอเฟ็ดมาเจรจากับรัฐบาลไทย แต่โดยดี ในครั้งนั้นกรมหมื่นเทพทวารวดีกับกรมท่า และพระคลังสินค้า จึงทรงตอนรับหมอครอเฟ็ด และการเจรจาปรึกษาหารือด้วย อักษรสาส์นของผู้สำเร็จราชการอินเดีย ซึ่งหมอครอเฟ็ดเชิญมาทูลเกล้าถวายมีใจความตอนหนึ่งว่า “..... ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์ที่จะทูลขอที่ทางในพระราชอาณาจักรของพระองค์ เพื่อทำที่ขอดเรือที่ตั้งบ้านเรือน หรือสร้างป้อมกำแพงเก็บสินค้าแต่อย่างหนึ่งอย่างใดแม้กฎหมายธรรมเนียมใด ซึ่งใช้บังคับอยู่ในราชอาณาจักรของพระองค์ ข้าพเจ้าก็ไม่พึงขอให้ยกเว้นผ่อนผันเป็นพิเศษสำหรับพ่อค้าอังกฤษ แต่ถ้าหากว่าธรรมเนียมเนื่องด้วยการค้าขายเป็นความยากลำบากแก่พ่อค้าอังกฤษ อันอาจเป็นอุปสรรคขัดขวางความเจริญ ของการค้าขายกับราชอาณาจักรของพระองค์แล้วไซร้ ข้าพเจ้าก็หวังในพระปรีชาญาณและพระราชหฤทัยอันเป็นไมตรี ที่จะทรงพระราชดำริแก้ไขตามที่พระองค์เห็นสมควร .....” จึงโปรดให้ราชทูตและคณะเข้าเฝ้า แล้วโปรด ฯ ให้เปิดการเจรจากับพระยาสุริยวงศ์โกษา ที่พระคลัง (ดิษ บุนนาค) การเจรจา

กันครั้งนั้น มีอุปสรรคขัดขวางหลายอย่างหลายประการ กล่าวคือ ต่างไม่รู้จักภาษาซึ่งกันและกัน ล่ามที่แปลก็เป็นผู้ไร้การศึกษาทั้งสองฝ่าย และตัวหมอครอเพ็ดเองก็คุ้นเคยแต่กับพวกชวามลายู คิดว่าคนไทยก็ไม่ผิดอะไรกับพวกนั้น และยิ่งเห็นประเพณีไม่ใส่เสื้อกินหมากและหมอยคลาน ก็ตั้งต้นดูหมิ่นว่าไทยเป็นชาวป่า แต่การติดต่อเจรจาปรึกษากันก็เป็นไปอย่างมีระเบียบทั้งสองฝ่าย ผลของการเจรจาเกี่ยวกับพระยาไทรบุรีนั้น เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยได้ชี้แจงให้ทูตทราบว่าพระยาไทรเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาท เมื่อประสงค์จะพ้องร้องว่ากล่าวสิ่งใด หรือจะทูลขอสิ่งใดก็ทราบในธรรมเนียมไทยแล้วว่า จะต้องมากราบทูลเอง จะฝากผู้อื่นให้มาช่วยพูดให้นั้นไม่เป็นการสมควร พระยาไทรมีความผิดคิดร้ายต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้หนีหน้าไม่กล้ามาเผชิญ ส่วนเรื่องเมืองไทรบุรีนั้น อังกฤษยอมรับว่าเป็นเมืองประเทศราชของไทย แต่เงินบำรุงอังกฤษมีสัญญาจะต้องจ่ายปีละหนึ่งหมื่นเหรียญนั้น อังกฤษกับยันจะจ่ายให้พระยาไทรเช่นแต่ก่อน ข้อความตอนนี้หมอครอเพ็ดรายงานไปให้ผู้สำเร็จราชการทราบว่า “.....ข้าพเจ้า

คาดว่าจะต้องมีการคัดค้านอย่างรุนแรงในข้อนี้ และฝ่ายไทยคงจะหยิบยกปัญหาเรื่องเกาะบีนังขึ้นมากล่าวทักท้วงว่ารัฐบาลไทยไม่ยอมรับรู้เห็นชอบ เพราะพระยาไทรได้เอาดินแดนในราชอาณาจักรกรุงสยามไปให้อังกฤษเช่าโดยพลการ หาได้ปรึกษาหารือขอความเห็นชอบจากรัฐบาลไทยก่อนไม่ ข้าพเจ้าคาดว่าอย่างดีที่สุด ถึงแม้รัฐบาลไทยจะไม่ถือเป็นเรื่องใหญ่โต เพราะไม่มีกำลังพอที่จะยังคับเรียกร้องเอาเกาะบีนังคืน ก็คงจะทักท้วงขอส่วนแบ่งค่าเช่าเป็นเงินรายปี แต่ความคาดคะเนของข้าพเจ้าผิดหมด พระยาสุริยวงศ์โกษา และคณะกรรมการฝ่ายไทยต่างนิ่งพึงอยู่ด้วยความสงบมิได้ว่ากล่าวทักท้วงแต่สิ่งใดเลย ข้าพเจ้าจึงถือว่า การที่ฝ่ายไทยไม่คัดค้านเรื่องสิทธิครอบครองเกาะบีนังนี้ เท่ากับเป็นการรับรองสิทธิของเราในการยึดครอบครองเกาะบีนัง โดยสมบูรณ์แล้ว*....." ส่วนเรื่องสนธิสัญญาการค้าขายนั้น มิได้ปรากฏในอักษรสาส์นของผู้สำเร็จราชการอินเดียว่าได้มอบหมายให้อยู่ในอำนาจของหมอครอเฟิด จึงทรงโปรดให้พระยาพิพัฒน์โกษา

---

* Crawfurd Papers หน้า ๓๕

ผู้ช่วยพระคลัง มีหนังสือไปถึงเลขานุการของไวส์รอย
รับทางพระราชไมตรี และรับจะเกื้อกูลคนอังกฤษที่เข้ามา
ค้าขาย แต่ส่วนภาษีอากรนั้นกรับรองเพียงว่า จะไม่เรียก
ร้องเก็บเพิ่มเติมไปจากที่เป็นอยู่ ทูตอังกฤษคณะนี้มาเจรจา
ความเมืองและการค้าขายอยู่ได้ ๔ เดือน ก็อำลาออกไป
เจริญทางพระราชไมตรีกับประเทศญวน แต่พระเจ้าแผ่นดิน
ญวนหาทรงโปรดให้เข้าเฝ้าไม่ และสัญญาการค้าขายก็
มิได้มีต่อกัน

ระหว่างเจรจากันอยู่ที่กรุงเทพ ฯ นั้น หมอครอเฟิด
ได้แอบส่งให้ร้อยเอกเดนเยอพิลด์ไปทำรังวัดแผนที่ และทำ
ดิ่งวัดระดับน้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่กรุงเทพ ฯ ไปถึงร่อง
สันดอนที่ปากน้ำ ตลอดไปจนถึงท่าขอดเรือใหญ่ที่เกาะสีชัง
ความทราบถึงพระเนตรพระกรรณ เมื่อคณะทูตกลับออกไป
แล้ว จึงโปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิษ บุนนาค) มีหนัง
สือไปต่อว่าผ่าราชการเกาะปีนังว่า ที่หมอครอเฟิดมาทำ
การรังวัดแผนที่และทำดิ่งวัดระดับน้ำเช่นนี้ เขตนาอังกฤษ
คิดจะมาตีเมืองไทยหรือ ผู้ว่าราชการเกาะปีนังจึงมีหนังสือ
ตอบมาให้กราบทูลว่า “อังกฤษขอผูกมิตรไมตรีกับไทย

หาได้มีเจตนาจะคิดร้ายต่อไทยไม่ ขอทรงโปรดอย่าได้เชื่อคำยุยงส่งเสริมของคนอื่นเลย” ตามความเป็นจริงนั้น เอกสารครอเฟิด ก็ปรากฏชัดในรายงานแจ้งผลการสำรวจภูมิประเทศและร่องน้ำว่า “.....ข้อ ๕ การเดินเรือในอ่าวสยามปลอดภัยและสะดวกมาก ทางฝั่งตะวันตกมีอ่าวอยู่สามอ่าว คือสงขลา นครศรีธรรมราช และบ้านดอน ถัดขึ้นมามีปากน้ำแม่น้ำใหญ่ ๆ คือ ปากน้ำแม่กลอง ท่าจีน และปากน้ำเจ้าพระยา แม่น้ำเจ้าพระยาการเดินเรือได้สะดวกมากไม่มีเกาะแก่งเครื่องกีดขวางแต่อย่างใด และเรือใบสองเสาจะสามารถแล่นขึ้นไปได้ประมาณ ๒๕๐ ไมล์.....ข้อ ๙๒ ถ้าจะเกิดสงครามขึ้นกับไทย การจัดกำลังรบเพื่อปราบปรามไม่จำต้องทำใหญ่โตและเปลืองโสหุ้ยอะไรเลย เพียงแต่ส่งทหารซิปอยสองสามกองร้อย ตีขึ้นมาทางฝั่งทางหนึ่ง และเรือรบสองสามลำไปยึดอ่าวอีกทางหนึ่งก็เพียงพอแล้ว เรือรบนั้นควรจอดดักเรือสินค้าอยู่ที่เกาะสีชัง ถ้าเรายึดอ่าวได้เพียงสามสี่เดือน จะบังคับเอาสิทธิอะไรก็ได้จากราชสำนักกรุงสยาม.....” ดังนี้

รายงานผลการเจราการทูตของคณะหมอยอนครอ
เพ็ด ต่อมาไวส์รอยได้ส่งต่อไปให้กระทรวงต่างประเทศ
อังกฤษที่กรุงลอนดอนทราบ กระทรวงต่างประเทศจึงมี
หนังสือตอบมา ลงวันที่ ๖ เมษายน ๑๘๒๕ ว่า "ถึง
ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำเบงกอล .....
ข้อ ๑๐๗ เมื่อปี ๑๘๒๐ ท่านได้เห็นชอบต่อข้อเสนอของ
ผู้ว่าราชการเกาะปีนังที่จะจัดส่งพ่อค้าอังกฤษเข้าไปค้าขายใน
ราชสำนักกรุงสยาม และท่านยังได้กำชับให้พ่อค้าระมัด
ระวังในการปฏิบัติการค้าขายของเขา อย่าให้ฝ่ายไทยเกิด
ความระแวงสงสัยในเจตนาต่าง ๆ ของเราผู้ว่าราชการเกาะ
ปีนังก็ได้ส่งพ่อค้าคนหนึ่ง (มิสเตอร์-มอร์แกน) ให้เข้า
ไปค้าขายแล้ว และได้กำชับให้สืบเรื่องราวของราชสำนัก
นั้นตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีและลู่ทางค้าขายนำมา
รายงานให้ทราบ ..... ข้อ ๑๐๘ บัดนี้ มิสเตอร์มอร์แกน
ก็ยังมิได้กลับมารายงานท่านกลับส่งคณะทูตโดยมิหมอยอน
ครอเพ็ดเป็นหัวหน้าประกอบด้วยพนักงานรังวัด พนักงาน
วัดร่องน้ำ และหมู่ทหารผู้คนเข้าไปอย่างเอิกเกริกโกลาหล
ทำให้ฝ่ายไทยเกิดระแวงว่าเราคงมีเจตนาร้ายต่อเขา และ

การเขราความต่าง ๆ ของหมอครอเพ็ดก็ไม่เห็นได้ผลสักอย่างเดียว กลับมากลับอ้างเหตุผลต่าง ๆ เป็นข้อแก้ตัว... ข้อ ๑๑๐ เรามีความเห็นว่าสาเหตุส่วนใหญ่ที่ทำให้ฝ่ายไทยเกิดระแวงเราขึ้นนั้น ก็เพราะไปกระทำการรังวัดแผนที่ภูมิประเทศของเขาโดยมิได้บอกกล่าวขออนุญาตเขาเสียก่อน... หมอครอเพ็ดยังได้เสนอให้ยึดเกาะสีชังเป็นศูนย์กลางการค้าขายของชาติอังกฤษ ซึ่งเราในขณะนี้เห็นว่ายังไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง ข้อ ๑๑๓ ก็ยังคงหมอครอเพ็ดได้เป็นเรสิเดนต์ประจำสิงคโปร์ จึงขอให้พยายามเอาอกเอาใจราชสำนักไทยไว้อย่าให้เกิดความระแวงสงสัยขึ้นอีก ถ้าฝ่ายไทยยังต้องการอาวุธยุทโธปกรณ์ไว้สำหรับป้องกันพระนคร ก็ให้ขัดส่งและอนุเคราะห์ความช่วยเหลือตามสมควร เพื่อแลกเปลี่ยนกับประโยชน์ในด้านการค้าของคนอังกฤษต่อไป..” พิจารณาดูคำสั่งของกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษในครั้งนี้ ประกอบกับเมื่อครั้งนายฟรานซิสไลท์ขอเสนอให้อังกฤษรบกับไทยเรื่องเมืองไทรบุรี ก็พอจะอนุมานความได้ว่า ถ้าอังกฤษจะต้องรบกับไทยเพื่อได้เกาะยึดไว้ครอง อังกฤษก็ไม่เห็นชอบ แต่ทว่าถ้าได้เกาะยึดไปเฉย ๆ กระทรวงการ

ต่างประเทศอังกฤษก็ไม่ปฏิเสธ ถ้าหากหมอยอนครอเพ็ดเกิดเฮี้ยนขึ้นมาใช้ทหารเข้ายึดเกาะสิงแต่ครั้งนั้น พวกเราลองถามกันเองดูหรือว่า กระทรวงต่างประเทศอังกฤษจะรับเอาไว้หรือจะปฏิเสธ

เมื่อหมอยอนครอเพ็ด ได้มาเป็นเรสิเดนต์ประจำเมืองสิงคโปร์นั้น อังกฤษชักมีนโยบายที่แน่ชัดว่าจะต้องรบกับพม่าแล้ว เพราะอังกฤษได้ใช้วิธีปรองดอง อดออมและเจรจาด้วยสันติมานมนานแล้ว ฝ่ายพม่าก็ยังดื้อดึงแข็งข้ออยู่ ราชวงศ์ตระกูลอลองพยาในครั้งนั้นคิดว่าชาติอังกฤษคงไม่มีกำลังเข้มแข็งเท่าใดนัก ประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง พม่าก็เคยปราบมาทั่วแล้ว แม้แต่จีนซึ่งเป็นประเทศมหาอำนาจมาตั้งหลายพันปีก็ยังแพ้แก่อะแซหวุ่นกี้ แม่ทัพพม่า ครั้งหนึ่งเสนาบดีพม่าได้กล่าวกับทูตอังกฤษว่า “ท่านราชทูตยังไม่เข้าใจพม่านั้น ยังไม่เคยพบเห็นใครเลยในโลกนี้ที่จะยืนหยัดต่อสู้กับพม่าได้” ครั้นพม่ายกรุกเข้าไปตีเมืองมณีปุระตลอดจนดินแดนของอังกฤษในอินเดีย ฆ่านายทหารอังกฤษ กวาดต้อนผู้คนลงมาเป็นเชลย และทางเมืองย่างกุ้ง พม่าก็โหดร้ายทารุณต่อพ่อค้าวาณิชอังกฤษก็และ

หนักมือขึ้น กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษจึงได้สั่งให้ตระเตรียมกองทัพเพื่อปราบปรามพม่า และได้สั่งให้หมอครอเฟิดส่งอาวุธยุทโธปกรณ์เข้ามาถวายราชสำนักไทยไว้ก่อนหนึ่งก่อน และก็ได้สั่งให้ไวส์รอยแต่งตั้งรอยเอกเฮนรีเบอร์นีเข้ามาเป็นทูต เพื่อชักชวนไทยให้เข้าเป็นสัมพันธมิตรกับอังกฤษรบพม่า

ขณะนั้นประจวบกับในกรุงสยามเกิดผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ผู้กำกับการกรมเจ้าท่าและพระคลังสินค้าได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน และเจ้าพระยาพระคลังก็ได้คุ้นเคยกับหมอครอเฟิดมาแล้ว หมอครอเฟิดจึงมีจดหมายติดต่อกับเจ้าพระยาพระคลังฝากเรือ ซึ่งบรรทุกอาวุธยุทโธปกรณ์เข้ามาหลายลำ (และยังได้ฝากฝั่งฝรั่งหนุ่มคนหนึ่งเข้ามาด้วย ชื่อนายโรเบิตฮันเตอร์ นายฮันเตอร์เข้ามากับเรือสินค้าชื่อแชนนอนเมื่อปลายเดือนสิงหาคม ๑๘๒๔ อันเป็นปีแรก ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้มารวมทุนกับนายมอร์แกน ตั้งห้างขึ้นทำการชื่อห้างมอร์แกนและฮันเตอร์ จึงนับได้ว่าบริษัทนี้เป็นบริษัทแรก

ซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๓ และบริษัทบอร์เนียวเป็นบริษัทที่สอง ซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลที่ ๔ นายฮันเตอร์ พงษาวดารเรียกว่า หันแตร)

คณะทูตซึ่งมีร้อยเอกเฮนรีเบอนี (หันรีบารนี) เป็นราชทูตเดินทางบกขึ้นมาจากมลายู ได้แวะเยี่ยมเจ้าพระยานคร ฯ ก่อนแล้วจึงลงเรือเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๑๘๒๕

นายฮันเตอร์ได้ออกไปรับที่ปากน้ำ พร้อมด้วยขุนนางไทย และต่อมาเมื่อทรงโปรดให้คณะราชทูตได้เข้าเฝ้า ทูตก็ขอนำนายฮันเตอร์ได้เข้าเฝ้าร่วมกับคณะทูตด้วย ถ้าจะพิจารณาดูวิการเมืองในครั้งนั้น รัฐบาลอังกฤษนิยมใช้พ่อค้าเข้ามาเป็นสายของรัฐบาลเขา เช่นเดียวกับรัฐบาลฝรั่งเศสนิยมใช้ท่านสังฆราชบาดหลวงโรมันคาธอลิคเข้ามาเป็นสาย ฉะนั้นนายฮันเตอร์จึงถือว่า มีรัฐบาลหนุนหลังอยู่ ได้พยายามก่อกวนให้เกิดข้อวิวาทกับราชสำนักในรัชกาลที่ ๓ เป็นหลายครั้ง เช่นสมคบกันนำฝิ่นเข้ามาขายในราชอาณาจักรย่อย ๆ และในตอนปลายแผ่นดินพระนั่งเกล้าได้นำเรือกลไฟเก่า ๆ ลำหนึ่งเข้ามาขายและเรียก

ร้องราคาหลายพันชั่ง เจ้าหน้าที่เห็นว่าแพงจึงไม่ซื้อ นายฮันเตอร์เกรียวกราดขู่เข็ญว่า จะนำเรือไปผูกไว้ที่หน้าพระตำหนักน้ำ ถ้าไม่ทรงโปรดชำระเงินตามที่เรียกร้องก็จะไปฟ้องรัฐบาลอังกฤษให้ส่งเรือรบเข้ามาเจรจาแทนตัวเขา แต่ครั้งนั้นนายฮันเตอร์ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นหลวงอาวุธวิเศษประเทศพาณิชย์ จึงทรงโปรดให้ขับไล่ออกไปเสียนอกราชอาณาจักร เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงขึ้นครองราชสมบัติแล้ว นายฮันเตอร์ก็ได้กลับเข้ามาและสมัครตัวเป็นลูกน้อง ในตำแหน่งเลขานุการของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหมจวบจนถึงแก่มรณะเมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน ๑๘๖๕ ที่บ้านกุฎีจีนอันเป็นบ้านที่ ๑๕ ในแผ่นดินรัชกาลที่ ๔

ร้อยเอกเยอนิมาเจริญทางพระราชไมตรีครั้งนั้น อยู่ในกรุงเทพ ฯ นานถึง ๑๕ เดือนจึงได้กลับออกไป มิความชอบได้เลื่อนยศเป็นพันตรี และได้เป็นเรสิเดนต์คนแรกของอังกฤษประจำกรุงอังวะ การเจรจาส่วนใหญ่และสำคัญของร้อยเอกเยอนิในครั้งนั้น คือเรื่องชักชวนไทยให้เข้าสงครามเป็นพันธมิตรอังกฤษรบพม่า รายละเอียดแห่งการ

เรราความข้อนี้ปรากฏอยู่ในหนังสือ “ไทยรบพม่า” ของเสด็จในกรมดำรง ฯ แล้ว เมื่อพิจารณาวิธีการเรราของทูตอังกฤษผู้นี้ รู้สึกว่าจะเอาแต่ได้ นึกว่าผู้อื่นไม่ล่วงรู้ทันตน จะขอให้ไทยยกทัพไปรบพม่า เมื่อถามว่าแล้วไทยจะได้อะไรตอบแทน ก็พูดอ้อมแอ้มว่าจะหาทางเรรากับผู้สำเร็จราชการอินเดียสมนาคุณให้ต่อภายหลัง ในรายงานของร้อยเอกเบอนี่เองซึ่งปรากฏในเอกสารเบอนี่ ก็ปรากฏข้อความชัดเจนดังนี้ “ข้าพเจ้าได้ระมัดระวังอย่างที่สุดในการจะตกปากคำสัญญาให้อะไรแก่ไทยเป็นอันแน่นอน เพราะข้าพเจ้าถือว่า เป็นหน้าที่ของข้าพเจ้าที่จะพยายามให้อังกฤษได้รับประโยชน์จากไทยให้มากที่สุด โดยจะตอบแทนสมนาคุณให้น้อยที่สุด” คณะกรรมการไทยประกอบด้วยเจ้าพระคลังเป็นหัวหน้า ก็พอจะหยั่งรู้ถึงใจจริงของทูตอังกฤษผู้นี้ จึงกราบทูลให้ทรงโปรดให้เจ้าพระยามหาโยธาเป็นแม่ทัพคุมทหารไปขัดตาทัพอยู่ที่พรมแดน มิให้ล่วงล้ำเข้าไป และคอยสังเกตการณ์และรายงานผลการสงครามมาให้ทางกรุงเทพ ฯ ทราบ ครั้งนั้นเข้าใจว่า ฝ่ายไทยก็ยังมิได้ยอมเชื่อในศักดาอภินิหารของอังกฤษว่าจะปราบพม่าได้ จึงได้ส่งกองทัพไปคุมเชิงอยู่

ครั้นเมื่อพม่ายอมเลิกสงคราม จำใจต้องทำสัญญา
ยอมแพ้ที่เมืองรันทบุใกล้กรุงอังวะแล้ว อังกฤษก็ได้ครอบ
ครองดินแดนฝั่งทะเลด้านตะวันออกของพม่าทั้งหมด คือ
เมืองมริด ทวาย ตะนาวศรี เมาะตะมะ และเมืองย่างกุ้ง
ด้วย รวมทั้งเบี้ยปรับสงครามอีก ๑๐ ล้านรูปี ในเวลานั้น
อังกฤษไม่มีความจำเป็นที่จะขอให้ฝ่ายไทยช่วยรบพม่าแล้ว
แต่อังกฤษยังปรารถนาที่จะแผ่อิทธิพลลงไปทางแหลมมลายู
จึงพยายามเอาเมืองเมาะตะมะมาล่อเพื่อขอแลกเปลี่ยนกับ
เมืองไทรบุรี ทรงทราบเล่ห์เหลี่ยมของทูตอังกฤษ จึงทรง
โปรดให้เจ้าพระยาพระคลังบอกปัดไม่ปรารถนาดินแดนพม่า
ซึ่งอังกฤษก็ได้แต่ส่วนใดเลย ครั้นเมื่อผู้สำเร็จราชการ
อินเดียได้ทราบว่า ฝ่ายไทยไม่ประสงค์จะรับประโยชน์จาก
การเป็นภาคีใน **สัญญารันทบุ** แต่ประการใด จึงมาคำนึง
ว่ารัฐบาลไทยเคยขอร้องให้ขับไล่พระยาไทรบุรีไปจากเกาะ
ปีนัง จึงได้สั่งให้ผู้ว่าราชการเกาะปีนังนำตัวพระยาไทรบุรี
ไปไว้เสียที่อื่นให้ห่างไกล จะได้ไม่มีโอกาสก่อความยุ่งยาก
ให้แก่ไทยอีกต่อไป การที่อังกฤษเนรเทศพระยาไทรบุรี
ไปเสียจากเกาะปีนัง ก็เป็นประโยชน์แก่ไทยอยู่ และก็คง

เพื่อเป็นทางของอังกฤษเองในภายภาคหน้าบัดเข้าในนโยบาย Enlightened Self interest ได้ แต่สำหรับพระยาไทรผู้แพ้ คงจะขมขื่นจากการกระทำของมิตรอังกฤษเป็นอันมาก

ส่วนในด้านสัญญาการค้าขายนั้น ก็ได้เปิดการเจรจาปรึกษากันอยู่เสมอ ร้อยเอกเยอนี้ได้ทำบันทึกให้กราบทูลว่าเรือไทยที่ไปมาค้าขายที่สิงคโปร์ มะละกาและปีนังนั้น ไม่จำต้องเสียภาษีแต่อย่างใดเลย รัฐบาลอังกฤษก็ได้อำนวยความสะดวกทุกสิ่งทุกอย่างให้ ส่วนเรือในบังคับอังกฤษนั้น เมื่อเข้ามาค้าขายในกรุงเทพฯ ต้องเสียภาษีเบิกร่อง และค่าระวางปากเรือกับค่าเสมียนพนักงานหยุมหยิมหลายอย่างหลายประเภท ภาษีขาเข้าก็ต้องเสียอีกในอัตราร้อยละ ๔ และต้องเสียภาษีขาออกอีกต่อหนึ่ง สินค้าบางอย่างอัตราภาษีขาออกถึงร้อยละ ๒๐ และบางอย่างอัตราร้อยละ ๕๐ ก็มี ดังนี้ดูไม่เป็นธรรม อีกข้อหนึ่งนั้นการเก็บภาษีก็ไม่เท่าเทียมกัน เก็บจากเรือพ่อค้าในอัตราหนึ่ง เก็บจากเรือในบังคับอังกฤษอีกอัตราหนึ่ง ดังนี้ดูไม่สมควร รัฐบาลอังกฤษไม่พึงประสงค์จะขอให้ลดหย่อนผ่อนอะไรให้เป็นพิเศษ แต่ใคร่ขอให้รัฐบาลไทยกำหนด

เป็นพิกัดอัตราตายตัวเสียอย่าให้ลักลั่นกันได้ ก็ทรงโปรด
ให้ทำสัญญาทางพระราชไมตรี ๑๔ ข้อ กับสนธิสัญญา
การค้าขายอีก ๖ ข้อ อนุญาตให้คนอังกฤษเข้ามาค้าขาย
โดยสะดวก จะปลูกบ้านตั้งห้างหรือสร้างโรงเก็บสินค้า
ก็ให้ทำได้โดยอิสระ สินค้านั้นก็ให้ทำการซื้อขายได้โดยเสรี
ยกเว้นสินค้าสองประเภทคือ ห้ามนำข้าวเปลือก ข้าวสาร
ออกนอกประเทศ กับห้ามนำอาวุธยุทโธปกรณ์เข้ามาขาย
ในประเทศ เว้นแต่จะเอามาขายให้แก่รัฐบาล ส่วนภาษี
เบิกร่อง ภาษีขาเข้าขาออก ก็ทรงโปรดให้ยกเลิกหมดสิ้น
ให้เหลือไว้แต่ค่าระวางปากเรือ ถ้าเป็นเรือบรรทุกสินค้า
เข้ามาให้คิดในอัตรา จาละ ๑,๗๐๐ บาท ถ้าเป็นเรือเปล่า
ก็ให้คิดเพียง จาละ ๑,๕๐๐ ทั้งนี้โดยทรงพิจารณาเห็นว่า
ธรรมเนียมการค้าขายในสมัยนั้น สมควรจะต้องปรับปรุง
แก้ไข จะเอาอย่างธรรมเนียมแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็น
ราชธานีไม่เหมาะสมเสียแล้ว จึงเป็นการผ่อนสั้นผ่อนยาว
(Conciliation) ตามหลักความเป็นธรรม และตามความ
ประสงค์ของทูตอังกฤษด้วย แต่ทว่าคนในบังคับอังกฤษ
ไม่ว่าจะเป็นฝรั่งหรือคนแขก พม่า มลายู จะต้องอยู่ใต้

กฎหมายไทยตลอดทั่วทุกคน เมื่อร้อยเอกเบอนิจะกลับออกไป ได้ส่งบันทึกขอให้เจ้าพระยาพระคลังนำกราบบังคมทูลว่าประเทศอังกฤษรับรองว่า เมืองไทรบุรี แประ กลันตัน และตรังกานูนั้น เป็นเมืองประเทศราชของไทยทั้งสี่เมือง และรัฐบาลอังกฤษขอรับรองที่จะเจรจาให้เจ้าประเทศราชทั้งสี่ส่งต้นไม้เงินทองขึ้นมาถวายเป็นราชบรรณาการทุกสามปี ขอไทยอย่าได้กรีธาทัพไปบุกรุกเหยียบย่ำเมืองทั้งสี่นั้นเลย จะทำให้ผู้คนแตกตื่นทิ้งบ้านเรือนไร่นา ซึ่งเป็นการขัดต่อประโยชน์การค้าขายของอังกฤษ การเจรจากันครั้งนั้นก็เป็นเสร็จธุระปรองดองกันได้ อันที่จริงอังกฤษปรารถนาจะขอสิทธิค้าขายโดยเสรีในสินค้าทุกประเภท แต่เห็นว่าคงจะเจรจากันยากลำบาก จึงขอผลัดไว้ก่อน

พิเคราะห์วิธีการของอังกฤษนั้น เขามีหลักง่าย ๆ คือว่าจะทำอะไรก็ทำแต่สิ่งเดียว เรื่องเดียว เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก่อตั้งรากฐานจนเป็นหลักยึดเหนี่ยวได้แล้ว จึงจะโผไปจัดการกับเรื่องอื่น เช่นเมื่อครั้งปราบพม่า เขาก็ทำการปรองดองกับไทยแล้วจึงหันไปจัดการกับจีน เรื่องผิดพ้อง

หมองใจกับจีนนั้นเป็นเรื่องเก่าแก่ เป็นหนามยอกอกมานาน แล้ว คือเมื่อ ค.ศ. ๑๗๙๒ อันเป็นปีที่ ๑๐ แห่งยุครัตนโกสินทร์ พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษได้ขัดส่ง ลอร์ด แมคคาตเนย์ ไปเจริญทางพระราชไมตรี และขอทำสนธิสัญญาการค้าขาย มีการขัดใจกันหยุมหยิมในเรื่องต้องถอดรองเท้าและคุกเข่าเอาศีรษะโขกกับพื้นเท่านั้นครั้งเท่านั้นครั้ง เพื่อเป็นการแสดงคารวะต่อฮ่องเต้ แต่ในที่สุดก็ตกลงกันได้ จึงได้โปรดให้เข้าเฝ้า และได้รับพระราชทานเลี้ยงดูเป็นอันดี แต่เพราะธรรมเนียมประเพณีของจีนแต่โบราณ ไม่เคยยกย่องนานาชาติใดเทียมเท่าเสมอชาติจีน จึงทรงโปรดให้มีราชสาส์นไปถึงพระเจ้ากรุงอังกฤษ ตักเตือนสั่งสอนให้ประพฤติโดยชอบนานาประการ ให้เคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของฮ่องเต้ แล้วประเทศก็จะมีความสงบเรียบร้อยและเจริญรุ่งเรือง ซึ่งสรุปว่าความประสงค์ของอังกฤษที่จะทำสนธิสัญญาการค้าขายนั้น พระเจ้าฮ่องเต้ไม่ทรงคำนึงถึงส่วนการเจริญพระราชไมตรีนั้น ฮ่องเต้ถือว่าเป็นการเจริญความสวามิภักดิ์ จึงได้ทรงตักเตือนแนะนำให้ประพฤติแต่ที่ดีที่ชอบ ครั้งนั้นอังกฤษไปเจริญทางพระราชไมตรีกับจีน

ไม่สำเร็จ แต่เพราะยังทำสงครามใหญ่กับพระเจ้านโปเลียน
ที่ ๑ อยู่ ยังไม่มีเวลาว่างพอจะพิจารณาจัดการกับจีน
ครั้นอังกฤษเนรเทศพระเจ้านโปเลียนไปไว้เกาะแล้ว จึงใน
ปี ๑๘๑๖ อันเป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า-
นภาลัย กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ จึงได้จัดส่ง
ลอร์ดแอมเฮอล์ต เป็นราชฑูตคนที่สองเข้าไปอีก ครั้งนี้
ลอร์ดแอมเฮอร์ต ไม่ยอมคุกเข่าเอาศีรษะโขกกับพื้นเก้าครั้ง
จึงไม่ทรงโปรดให้เข้าเฝ้า อังกฤษจึงได้รับความอัปยศอดสู
ในครั้งนั้นเป็นอันมาก ต่อมาเมื่อรัฐสภาได้ยุบเลิกพณ ฯ
บริษัทอิสต์อินเดียอังกฤษแล้ว จึงได้จัดส่งลอร์ดนาเปียร์
เข้าไปประจำอยู่เมืองกวางตุ้ง เพื่อแลดูผลประโยชน์การค้า
ขายของคนอังกฤษ ในไม่ช้าลอร์ดนาเปียร์ก็รายงานมาว่า
การติดต่อค้าขายกับประเทศจีนนั้นไม่ได้ผล เพราะรัฐบาล
จีนดูถูก เห็นว่าคนอังกฤษเป็นคนป่าเถื่อนเหมือนอย่างพวก
ฮวนทั้งหลาย วิธีการเจรจาแบบสันติใช้ไม่ได้เด็ดขาด
เห็นแต่วิธีใช้กำลังบังคับเท่านั้นจึงจะได้ผล รัฐบาลอังกฤษ
จึงสั่งให้ตระเตรียมกองทัพเรือเป็นการใหญ่ และให้คอย

หาเหตุที่จะเป็นชนวนแห่งสงครามโดยเร็ว ก็พอดีได้โอกาส
ในเมื่อพ่อค้าอังกฤษนำฝิ่นจำนวนหลายพันหีบ ห่อลักลอบ
เข้าไปขายในประเทศจีน รัฐบาลจีนจับได้ก็สั่งให้เผาเสีย
อังกฤษจึงประกาศสงคราม และยกกรกโจมตีประเทศจีนทันที
ได้รบกันเป็นการใหญ่เป็นเวลาสองปี จีนยอมแพ้เลิกรบ
อังกฤษก็บังคับให้ทำ **สัญญากรุงนานกิง** ใน ค.ศ. ๑๘๔๒
ยกเกาะฮ่องกงให้แก่อังกฤษ และให้เปิดเมืองท่าต่าง ๆ คือ
กวางตุ้ง เซี่ยงไฮ้ เอ้หมึง ฟูเขา และนิงโป และให้ได้มีการ
ค้าโดยเสรีและให้สิทธิในการเปิดสถานกงสุล พร้อมทั้งให้
ชดใช้เบี้ยปรับสงครามจำนวนมหึมาอีกด้วย ประเทศอื่น ๆ
ได้เห็นเป็นโอกาส ต่างก็เข้าไปบังคับให้จีนทำสนธิสัญญา
ให้สิทธิแก่ตนบ้าง อเมริกา ฝรั่งเศส และรัฐเซียเป็นต้น
(เกี่ยวกับสนธิสัญญากับอเมริกานั้น ทูตอเมริกาชื่อนาย
คาเล็บคชชิง ได้นำข้อเรียกร้องประหลาดเข้าไปบังคับจน
คืออภิสิทธิเกี่ยวกับศาลกงสุล และเพราะสัญญาทางพระราช
ไมตรีในครั้งนั้นได้มีข้อไขไว้ว่า ถ้าจีนให้สิทธิพิเศษแก่
ประเทศหนึ่งประเทศใดแล้ว ประเทศเขาเหล่านั้นก็จะต้อง
ได้รับสิทธิพิเศษนั้น ๆ ด้วยดุจกันซึ่งเรียกในภาษาการทูตว่า

Most-favoreb Nation Clause พวกฝรั่งจึงได้เริ่มนำอภิสิทธิศาลกงสุลมาใช้กับประเทศในทวีปอาเซียครั้งนั้น โดยนายคาเล็บคุชชิง ทูตอเมริกันเป็นผู้ให้กำเนิด)

เมื่อจีนแพ้สงครามแก่พวกฝรั่งในครั้งนั้น เป็นรัชสมัยพระเจ้าเตากวงฮ่องเต้ ครั้นเมื่อเปลี่ยนรัชกาลใหม่พระเจ้าฮำฮอง ราชโอรสได้ราชสมบัติ จึงให้มีพระราชสาส์นมากราบทูลเรื่องราวแด่พระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม ตามราชประเพณี พระราชสาส์นของพระเจ้าฮำฮองเข้ามาถึงขณะที่ทูตอังกฤษคณะเซอร์เยมส์บรุค กำลังมาเจรจาทางพระราชไมตรีกับราชสำนักไทย ได้แข่งเรื่องอังกฤษไปทำวุ่นวายเกิดรบพุ่งขึ้นมาให้ทรงทราบด้วย ความในพระราชสาส์นตอนนี้ว่า “พระราชบิดาทรงสงสารแก่ราษฎรเหมือนลูกอ่อนไม่รู้ความไม่มีความผิด จะได้รับความเดือดร้อนพลอยแหลกเหลวเพราะสู้รบกัน เป็นความเกิดขึ้นด้วยการซื้อขายเล็กน้อยจึงทรงอดพระทัยเสีย และบัดนี้ได้สืบข่าวมาแล้วพวกที่คิดทรยศก็สงบไปสิ้น..... .....” พระเจ้าฮำฮองมิได้กราบทูลว่าสมเด็จพระราชบิดา พระเจ้าเตากวงฮ่องเต้ต้องทรงสละพระราชวัง กรุงปักกิ่งเสด็จหนีไปอาศัยอยู่ที่เมืองซีอาน

ทรงได้รับความทุกข์ทรมานเป็นอันมาก ราชินีสวรรคต ราชบัลลังก์ว่างลง ขอเลิกรบ และได้เสียช่องกงไปด้วย อนึ่งพระเจ้าฮ่ำฮองช่องเต้ พระองค์นี้มีพระสนมซึ่งต่อมาเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า พระนางซูสีฮองไทเฮา ผู้ทรงครอบครองยึดอำนาจประเทศจีนเป็นเวลาช้านานต่อมา จนถึงเกิดการปฏิวัติครั้งใหญ่ในประเทศจีนโดยมีหมอซุนยัดเซนเป็นหัวหน้า

ย้อนกลับมากล่าวถึงการเจรจาระหว่างเจ้าหน้าที่ไทยคือพระยาศรีสุริยวงศ์ ขางวางมหาดเล็ก กับเซอร์เยมส์บรุคราชทูตอังกฤษ เซอร์เยมส์บรุคผู้นี้มีเชื้อแขกอินเดีย (Anglo-Indian) เป็นนักแสวงหาโชคลาภมีดำรำรวยด้วยการค้าขายที่อินเดีย เยมส์บรุค เมื่อหนุ่มอยู่ได้สมัครเข้าเป็นทหารคราวอังกฤษรบกับพม่าในครั้งแรกได้รับบาดเจ็บเมื่อสงครามเลิกแล้วก็ลาออกจากทหารไปค้าขาย คุมเรือสินค้าไปค้าแถวเกาะสมาตรา ประจวบกับเกิดการจลาจลขึ้นที่ซาราวัค บรุคก็รับอาสารายามุดาฮาซิมปราบคนเหล่าร้ายได้สำเร็จ ก็เลยฉวยโอกาสปราบดาภิเษกตัวเองเป็นราชาซาราวัคเมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน ๑๘๔๑ แล้วพยายามขอให้รัฐบาลอังกฤษ รับซาราวัคเข้าไว้ในเครืออาณานิคม

กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ ก็ปฏิบัติตามนโยบายเดิม คือถ้าได้เปล่าไม่ต้องเสียโสหุ้ยหรือเสียเลือดเนื้อก็ยินดีรับซาราวัคไว้ในอารักขา แล้วจึงแต่งตั้งให้เยมส์บรุคเป็นขุนนางมีเกียรติ เมื่อเซอร์เยมส์บรุคเข้ามาเป็นทูตครั้งนั้น ได้เป็นราชามาได้ ๑๐ ปีแล้ว ทูตอังกฤษผู้นี้มีวัตถุประสงค์เป็นส่วนใหญ่ในสนธิสัญญาการค้าขายอยู่สี่ข้อ คือ ๑) ขอนำฝิ่นเข้าขายในราชอาณาจักรโดยเสรี ซึ่งผิดพระราชกำหนดกฎหมาย จึงไม่โปรด ข้อ ๒) ขอซื้อข้าวออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศได้โดยเสรี ซึ่งคณะกรรมการไทยก็แบ่งรับแบ่งสู้ เพราะครั้งนั้นไทยมีกฎหมายห้ามนำข้าวสารออกไปนอกประเทศ นอกจากจะได้มีสะสมไว้พอเพียงให้พลเมืองกินได้สามปีจึงจะให้นำออกได้ ข้อ ๓) ขอลดพิกัดปากระวางเรือให้เหลือวาละ ๑,๐๐๐ บาท ซึ่งคณะกรรมการฝ่ายไทยได้แย้งว่า อัตราวาละ ๑,๗๐๐ นั้นแต่เดิมรัฐบาลไทยก็ได้เก็บถึงวาละ ๒,๒๐๐ บาท ร้อยเอกเฮนรี่เบอนเป็นผู้มาขอลดให้เหลือ ๑,๗๐๐ บาท ก็ได้อนุโลมตามความประสงค์ มาครั้งหนึ่งแล้ว ส่วนข้อสุดท้ายนั้น บรุคขอตั้งสถานกงสุล ซึ่งคณะกรรมการไทย

แย้งว่า บ่หนึ่ง ๆ เรืออังกฤษเข้ามาค้าขายในกรุงเทพ
พระมหานครก็ไม่เกิน ๔ ลำ จึงไม่เห็นความจำเป็นที่องกฤษ
จะตั้งสถานกงสุล จึงไม่เป็นการตกลงกันได้ด้วยปรองดอง
ทั้งสิ้น แต่เมื่อก่อนที่คณะทูตอังกฤษจะอำลาออกไป ได้ทรง
โปรดให้เข้าพระยาพระคลัง มีหนังสือตอบลอร์ดปาเมอร์สตัน
เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ อธิบายชี้แจงเหตุ
ผลของฝ่ายไทยให้ทราบโดยพิสดาร แล้วโปรดให้พระราช-
ทานสิ่งของเป็นบรรณาการแก่รัฐบาลอังกฤษ เป็นของขวัญ
ให้ลอร์ดปาเมอร์สตันและให้แก่ราชทูต อุปทูต ตรีทูต ด้วย
เป็นอันมาก อนึ่ง ในระหว่างคณะทูตได้มาพำนักอาศัยใน
กรุงเทพพระมหานครนั้น ก็ได้ทรงโปรดให้จ่ายเงินจากท้อง
พระคลังเลี้ยงดูคณะทูต ๕๗๖ คนอย่างสุขสมบูรณ์โดยตลอด
เมื่อคณะทูตกลับออกไปถึงเมืองสมุทรปราการ จึงเอาทองคำ
ใบหนัก ๑๐ ตำลึง ส่งให้ท่านพระยาศรีสุริยวงศ์นำขึ้นถวาย
ตอบแทนเป็นค่าเลี้ยงดู จึงโปรดให้เข้าพนักงานทำตอกบัวบูชา
พระพุทธปฏิมากร ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เมื่อพิจารณาถึงวิธีการต้อนรับคณะทูตอังกฤษ และ
อเมริการวม ๕ ครั้ง มีอังกฤษ ๓ ครั้ง อเมริกา ๒ ครั้ง
ในรัชสมัยแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รวม

กับครั้งแรก ซึ่งกรมหมื่นเทษฎาบดินทร์ทรงต้อนรับหมอยอน ครอเฟ็ดและคณะ) จะเห็นได้อย่างแจ่มชัดว่า ในการติดต่อ ต้อนรับแขกเมืองเยี่ยงเจ้าบ้านผ่านเมืองทูต คณะทูตเหล่านั้น จะหาข้อความใส่ไคล้กล่าวร้ายก็จะหาได้ยาก เพราะทุกครั้งได้ทรงพระราชทานเงินในท้องพระคลังออกมาจับจ่าย ซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภคบำรุงเลี้ยงดูพวกราชทูต และคณะเป็นอย่างดีโดยตลอด เฉพาะพระราชกรณียกิจแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในส่วนอื่น ๆ นั้น พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์อันประเสริฐ ตลอดจนรัชสมัยของพระองค์ ไม่ทรงโปรดการจับจ่ายใช้สอยอย่างสุรุ่ยสุร่ายมิพระราชหฤทัยแน่วแน่ ที่จะทนุบำรุงพระพุทธศาสนาวัดวาอารามตลอดจนไพร่พ้าข้าแผ่นดิน มีความสุขความเจริญทั่วหน้าในตอนปลายแผ่นดินของพระองค์ เงินในพระคลังที่เหลือจับจ่ายใช้ราชการแผ่นดิน ก็มอยู่ถึงสี่หมื่นชั่ง ซึ่งเป็นประวัติการณ์ในครั้งนั้น และเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงก็ทรงโปรด ให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชาต้นสกุลสิงหเสนีออกไปจัดการปราบปรามการวิวาทขลาดขลของราชวงศ์ เขมร และเจรจาปรองดองเป็นไมตรีกับพระเจ้ากรุงญวน ได้เรียบ

ร้อยสมพระราชประสงค์ และในเมื่อทรงประชวรใหญ่ทรง
ทราบในพระหฤทัยว่า เหลือกำลังที่แพทย์หลวงจะถวาย
พระโอสถรักษาให้หายได้ ก็ได้ทรงมอบแผ่นดินคืนให้กับ
เสนาบดีผู้ใหญ่ ทั้งๆที่พระเจ้าลูกเธอของพระองค์ซึ่งได้รับ
ราชการสนองพระเดชพระคุณมาในครั้งนั้นก็มีอยู่ พระองค์
ก็ไม่ทรงโปรด ตรัสว่าสุดแท้แต่ใจของพวกเสนาบดีและขุน
นางเขาเถิด ถ้าเห็นพระยรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดทรงพระ
สติปัญญาความสามารถ ที่จะพระราชทานความปลอดภัย
ให้แก่ไพร่ฟ้าประชาชน และทรงรักษาเอกราชอิสระภาพและ
อธิปไตยของแผ่นดินไทยได้แล้ว ก็ขอให้มอบราชสมบัติให้
แก่พระยรมวงศานุวงศ์ผู้นั้น พระยรมราชโองการในครั้ง
สุดท้ายนี้ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ผู้รวบรวมพระราชพงศาว-
ดารกรุงรัตนโกสินทร์ตลอดสู่รัชกาลได้บันทึกไว้ว่า “การ
ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริอนุญาต ให้จัด
แจงเจ้านาย ผู้จะดำรงแผ่นดิน ในพระราชอาณาจักรแทน
พระองค์ต่อไป โดยตามน้ำพระทัยพระยรมวงศานุวงศ์เสนา
บดี ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และจนถึงความนิยมชมชื่นแห่ง
อาณาประชาราษฎรทั้งปวง จะมิได้คำนึงปลงเห็นพร้อมกัน

ไม่เอาแต่ตามพระราชอัธยาศัย อนึ่งมิได้รอไว้ให้เนิ่นช้าจน เวลาพระอาการหนักลง ก็เป็นการมหัศจรรย์ยิ่งนัก ยากที่พระมหากษัตริย์พระองค์อื่นจะทรงได้ เพราะพระบรมราชวิสัยเป็นอุดมบัณฑิตมหาสาธุสัปปุรุษผู้ประเสริฐ มีพระมหากรุณาแก่นิกรมหาชนหาที่สุดมิได้"

ดำเนินเรื่องมาถึงตอนนี้ ก็เกิดข้อสงสัยขึ้นในใจว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้เคยทรงโปรดในวิเทโศบายโอนอ่อนผ่อนหนักเป็นเขามาแล้ว เมื่อครั้งร้อยเอกเฮนรีเบอนีเป็นราชทูต เหตุไฉนมาครั้งหลังนี้พระองค์จึงมิพระบรมราชโองการ ให้ยอกย้อนข้อเรียกร้องของเซอร์เยมส์ บรุคเสียทั้งสิ้นข้อ จะว่าเพราะไม่ทรงทราบในพระราชหฤทัยถึงมหันตภัยซึ่งจะมีมาต่อประเทศก็ไม่เห็นทาง เพราะได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ตระเตรียมบ้านเมือง สั่งอาวุธยุทธภัณฑ์ต่อเรือรบ สร้างป้อมปราการไว้รับศึกเป็นการใหญ่ เห็นจะเป็นเพราะว่าเวลานั้นทรงพระชราแล้ว และได้ทนตรากตรำในราชกิจการแผ่นดินมากว่า ๔๐ ปี ประจวบกับทรงพระประชวรมาแต่เดือนกันยายน เมื่อราชทูตอังกฤษเข้ามาเจรจาแก้ไขสนธิสัญญา พระองค์บรรทมไม่หลับ ให้ทรง

คลื่นเหียน เสวยพระกระยาหารไม่ถึงประมาณตามปรกติ กำลังพระกายทรุดลงไปทีละน้อย ๆ และในครั้งนั้นพระเจ้าลูกเธอบางพระองค์ ก็ทรงก่อเรื่องให้ขุ่นเคืองพระราชหฤทัยเนือง ๆ อนึ่งเกี่ยวกับคนอังกฤษที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในครั้งนั้น กลับคิดเอาผิ่นซึ่งเป็นของต้องห้ามเข้ามาลักลอบซื้อขายเนือง ๆ และพูดจาข่มเหงคนไทยโดยเฉพาะนายโรเบิตฮันเตอร์ บังอาจลบหลู่ดูหมิ่นพระบรมเดชานุภาพทำให้ขุ่นเคืองพระราชหฤทัยยิ่งนัก จึงทรงโปรดให้ร่างหนังสือตอบลอร์ดปาเมอร์สตันตอนหนึ่งมีความว่า “....เราเห็นว่าแต่หันแตรเข้ามาอยู่คนเดียวเท่านี้ ก็ยังองอาจพูดจาเหลือเกิน ถ้าอังกฤษจะเข้ามาอยู่ ณ กรุง ฯ มากแล้วจะเที่ยวไปอยู่ในขอบขัณฑเสมาแห่งใด ๆ ก็จะมีความทะเลาะวิวาทยุ่งเหยิงทุบตีกัน ฝ่ายอังกฤษหรือฝ่ายไทยล้มตายลงฝ่ายหนึ่ง ก็จะเป็นความใหญ่ขึ้น เห็นการดังนี้ ที่จะให้อังกฤษเข้ามาอยู่มากนักไม่ได้ บ้านเมืองจะอยู่ไม่เป็นสุข ทั้งจะทำให้ทางไมตรีมัวหมองไป ความข้อนี้ขอเสียเถิด เราจะยอมให้ไม่ได้.....,,

ครั้น ณ วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๙๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสู่สวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๒๗ พรรษา พระชนมายุสิริรวมได้ ๖๔ พรรษา

ครั้นรุ่งขึ้น วันที่ ๓ เมษายน เปลี่ยนพุทธศักราชใหม่เป็นพุทธศักราช ๒๓๙๔ เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม พระยาราชสุภาวดี ว่าที่สมุหนายกกับข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยพร้อมกันเป็นอันมาก พากันออกไปเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าพ้ามงกุฎสมมติเทวงศ์พงศ์อิสรกษัตริย์ ซึ่งสถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระอารามหลวง แต่บรรดาราษฎรทั้งปวงก็นิยมชมชื่นเริงร้องอวยชัยถวายพระพร ตั้งเครื่องสักการะบูชา เก็บดอกไม้ไปเรี่ยรายไว้ตามสถลมารคเป็นอันมาก ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย หมู่องครักษ์แห่ห้อมล้อมด้วยสรรพสาตราวุธแห่มาเป็นกระบวนถวนทุกพนักงาน เสด็จเข้าสู่พระราชวังสถาน.....

ท่านที่อุตส่าห์อ่านมาถึงขนเพียงนี้ ควรจะได้ทราบด้วยว่า เมื่อเซอร์เยมส์บรุคมาเจรจาสนธิสัญญาการค้าขาย

ไม่สำเร็จ และกลับออกไปเมื่อเดือนธันวาคม ได้ทรงรายงานไปให้รัฐบาลอังกฤษหลายข้อหลายประการ แต่ตอนหนึ่งมีข้อความสำคัญว่า ".....ข้าพเจ้าไม่เห็นชอบในวิธีการที่จะใช้กำลังบังคับราชสำนักกรุงสยามให้ยอมในสิ่งที่เราพึงประสงค์ แท้ที่จริงในขณะนี้มีข่าวลือว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงราชการในแผ่นดินเป็นการใหญ่ เราควรต้องเตรียมตัวรอรับเหตุการณ์ใหม่นี้ เราควรจะเลือกเฟ้นหาเจ้านายไทย ที่เราเห็นว่าเหมาะสมให้ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน..... และเจ้านายพระองค์นั้น ซึ่งข้าพเจ้าเห็นชอบ ก็บังเอิญเป็นรัชทายาทโดยชอบธรรมด้วย เจ้านายพระองค์นี้ทรงนิยมอริยธรรมฝรั่ง มีความรู้ในภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี และทรงรอบรู้ในวิทยาศาสตร์ยุโรปเป็นอันมาก โดยเฉพาะในวิชาดาราศาสตร์....."[๑]

เจ้านายไทย ซึ่งราชาบรุคได้เสนอให้รัฐบาลว่าสมควรจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินก็คือ สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้ามงกุฎ ฯ นั่นเอง ซึ่งทรงเถลิงถวัลย์สมบัติเป็นพระบาทสมเด็จ

I Vincent St. John! Life of Sir James Brooke

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ในบรมราชจักรีวงศ์ เป็นสมเด็จพระราชบิดาที่รักยิ่ง แห่งเจ้าฟ้าฟ้าลงกรณ์ เป็นทูลกระหม่อมแก้วของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงเปิดประเทศให้ได้ติดต่อค้าขายและคบค้าสมาคมกับชาติฝรั่ง พระผู้ซึ่งเสด็จในกรมดำรงฯ โอดครวญว่า "น่าอนาถใจอยู่ที่ทุกวันนี้ผู้รู้พระคุณของทูลกระหม่อมมีตัวน้อยลงทุกที"

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นเถลิงราชสมบัติแล้ว พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับต่างประเทศประการแรกก็คือ มีพระบรมราชโองการประกาศให้ทราบโดยทั่วไป ให้ลดค่าระวางปากเรือให้เหลือวาละพันบาท อนุญาตให้นำข้าวสารส่งออกไปจำหน่ายยังต่างประเทศได้ ส่วนฝิ่นนั้น เมื่อไม่ทรงเห็นทางจะขัดขวางก็ทรงโปรดอนุญาตให้นำเข้ามาในราชอาณาจักรได้ แต่ต้องนำมาขายแก่รัฐบาลแต่ผู้เดียว ส่วนเรื่องการขอตั้งสถานกงสุลนั้น ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงนายพันเอกบัตเตอรเวิธ ผู้ว่าราชการเกาะปีนัง ให้แจ้งให้เซอร์เยมส์บรุคได้ทราบด้วยว่า พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่จะทรงโปรด ให้แก้ไขสนธิสัญญากับอังกฤษ และให้ตั้งสถานกงสุลได้ตามประสงค์

แต่ขอผลัดให้ได้ ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสียก่อน จึงค่อยส่งคณะทูตเข้ามา จึงเป็นอันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้ผ่อนตามคำเรียกร้องของราชทูตอังกฤษทั้งสองข้อ อังกฤษจึงเหหัวเรือยาตราทัพเข้ายึกพม่าเป็นครั้งที่สอง และยึดได้กรุงหงสาวดีไว้ในครอบครอง แต่กว่าจะจัดการปกครองแว่นแคว้นแดนหงสาสำเร็จเรียบร้อย และจัดส่งคณะทูตซึ่งมีเซอร์ยอนโบริ่ง เป็นราชทูตเข้ามาขอแก้สัญญา ก็เป็นปีที่ห้าในแผ่นดินพระจอมเกล้า ฯ

ใน **สนธิสัญญาโบริ่ง**[๑] นี้ ประเทศไทยต้องยอมให้อังกฤษมีอำนาจตั้งศาลกงสุลชำระคดีคนของเขาด้วย แต่ประเทศไทยก็คงรักษา เอกราช อิสระภาพ และอธิปไตยในส่วนอื่น ๆ ไว้ได้จนทุกวันนี้ สมดังกรมหมื่นนราธิปพงศ์

---

๑ สนธิสัญญาโบริ่งหรือสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าระหว่างประเทศอังกฤษและประเทศไทย ได้ลงนามกันแต่วันที่ ๑๘ เม.ย. ๑๘๕๕ และนับแต่วันนั้นมา ประเทศอังกฤษก็เกิดความรักใคร่เห็นใจไทย และคอยประคับประคองช่วยเหลืออยู่เสมอมาจนบัจจุบันนี้ ซึ่งต้องนับเป็นบุญคุณใหญ่หลวงจะลืมมิได้

ประพันธ์ (ท่านวรรณ ไวทยากร) ทรงนิพนธ์ไว้ใน "มหาวิทยาลัย" ปี ๘๑ ว่า "นโยบายที่สุขุมก็คือการผ่อนเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ถึงอย่างไรก็ดีประโยชน์ส่วนใหญ่จะต้องมาก่อนประโยชน์ส่วนย่อย.....เมื่อรัชกาลที่ ๕ ทรงทำหนังสือสัญญากับนานาประเทศ เริ่มต้นด้วยอังกฤษ..... ก็เป็นการผ่อนหนักให้เป็นเบา ถ้าไม่ยอมผ่อนตามแล้ว ก็มีตัวอย่างในประเทศใกล้เคียงที่แสดงให้เห็นว่า ผลจะเป็นอย่างไร....." วิกฤตกาลในครั้งนั้นก็ผ่านไปโดยเงียบเชียบ แม้แต่พระราชพงศาวดารก็มิได้มีบันทึกไว้ พระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ซึ่งทรงรักษาเอกราชและอธิปไตยของประเทศไทยไว้ได้ ก็ไม่เป็นที่ทราบทั่วถึงกัน เพราะการที่ไม่ต้องเสียดินแดน ไม่ต้องเสียเลือดเนื้อ ไม่ต้องตกระกำลำบาก คนไทยเราจึงไม่มีทางที่จะทราบ เพื่อจะได้ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ท่าน ก็เป็นการสมควรแล้วที่เสด็จในกรมฯ ทรงครำ่าครวญว่า **"น่าอนาถใจอยู่ ที่ทุกวันนี้ ผู้รู้พระคุณของทูลกระหม่อมมีตัวน้อยลงทุกที....."**

หมอบรัดเล

และ

มิชชันนารีอเมริกัน

ขจร สุขพานิช อ.บ.

พวกเราเคยได้อ่าน ได้ฟัง กิจการของพวกหมอมิชชันนารีอเมริกัน กันมาบ้างแล้ว ว่ามีความสำคัญในด้านวิทยาการแผนใหม่ เช่นการแพทย์ การตั้งโรงเรียน และการพิมพ์หนังสือ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นของใหม่ เป็นอารยธรรมตะวันตก ซึ่งพวกเราในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ยังไม่มีใครรู้จัก คุณประโยชน์ของพวกมิชชันนารีซึ่งนำวิทยาการเหล่านี้มาเผยแพร่ นับแต่รัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา เป็นสิ่งที่ประจักษ์กันได้อยู่ทุกวันนี้ โดยวัตถุพยานอย่างมากมายทั่วพระราชอาณาจักร จนเป็นที่กล่าวได้ว่า ประเทศไทยยอมรับการเจริญทางพระราชไมตรี และสนธิสัญญาการค้าขายกับมหา

อำนาจฝ่ายตะวันตก โดยมิพวกมิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่ศาสนา และเตรียมจิตใจให้ หาจำเป็นที่มหาอำนาจเหล่านั้นจะต้อง ส่งเรือรบ หรือยกกองทัพมาบังคับให้ประเทศไทยเจริญทาง พระราชไมตรี เหมือนกับที่ทำกับประเทศจีน พม่า ญี่ปุ่น และญวนไม่

ก็ในจำพวกมิชชันนารีอเมริกัน ผู้บุกเบิกทางให้เกิด สัมพันธภาพกับนานาชาติโดยสันติวิธี และมีประวัติพอค้น ควว้าหาอ่านได้จนทุกวันนี้ ก็มี “หมอกสลาฟ” เป็นคนแรก เข้ามาเผยแพร่ศาสนา และรักษาโรคอยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่ พ.ศ. ๒๓๗๑ อันเป็นปีที่ ๔ ในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ต่อมาก็มีหมอโยนส์กับบุตรบุญธรรม คือเด็กชาย สมิธ ซึ่งต่อมาเป็นที่รู้จักกันว่า “หมอสมิธ” ถัดมาก็คือ หมอบรัดเล หมอหัสกัน หมอจันทเล หมอเหาและหมอ มัททน พวกหมอสอนศาสนาเหล่านี้เข้ามาในเมืองไทย ในแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น บางคนก็เป็น หมอสอนศาสนาเท่านั้น แต่บางคนยังเป็นนายแพทย์ เป็น นักวิทยาศาสตร์ เป็นครูบาอาจารย์ เป็นนักหนังสือพิมพ์

อีกด้วย เพราะฉะนั้น คนไทยเราจึงเรียกพวกมิชชันนารีว่า “หมอ” และเรียกพวกพระโรมันคาธอลิกว่า “ยาดหลวง” ทั้งนี้เพราะพวกยาดหลวงถือตัวเป็นพระ ขมักเขม้นแต่ในการแพร่ศาสนาเป็นข้อใหญ่ ไม่ค่อยเออในวิทยาทานแผนใหม่เหมือนพวกมิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งวางตัวเป็นครู เป็นหมอ ประกอบกับการสอนศาสนาด้วยจะมีข้อยกเว้นก็แต่ท่านสังฆราชปาเลอกัว ผู้ถวายภาษาลาติน แต่ทูลกระหม่อมพระเจ้าพี่นางเธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อครั้งเสด็จประทับอยู่ ณ วัดราชาธิวาสแต่ผู้เดียว

พวกมิชชันนารีอเมริกัน ที่เข้ามาแพร่ศาสนาและวิทยาการ ในแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีอยู่ ๓ คณะด้วยกัน คือ คณะบัปติสต ประกอบด้วยหมอโยนส์ หมอสมิธ และหมอจันทเล คณะอเมริกันมิชชันนารี ประกอบด้วยหมอบรัดเลและหมอหัสกัน และคณะเปรสบิเตเรียน ประกอบด้วยหมอเหาและหมอมัทธูน ส่วนหมอกาสลาฟผู้ยกเบิกเมืองไทยด้วยวิทยาการฝรั่งคนแรก เป็นคนเชื้อชาติเยอรมันขึ้นอยู่กับคณะมิชชันนารีฮอลันดา เข้ามาเมืองไทยด้วยทุนส่วนตัว อยู่ได้ ๓ ปี แหม่มก็เสียชีวิตลง ประกอบ

กับทั้งทนอากาศไม่ไหว จึงออกไปประจำอยู่ ณ ประเทศจีน แต่ก่อนไปได้รายงานกิจการและความหวังต่าง ๆ ไปยังคณะอเมริกันมิชชันนารีที่กรุงนิวยอร์ค คณะอเมริกันมิชชันนารีจึงได้ส่งคนมาเผยแพร่ศาสนาและมิชชันนารีผู้มีประวัติครึกโครมที่สุด มีความใกล้ชิดสนิทสนมกับเจ้านายขุนนางไทยที่สุด และได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่เมืองไทยมากที่สุดก็คือหมอบรัดเลนี่เอง ความสำคัญของหมอสอนศาสนาทั้ง ๓ คณะ กล่าวโดยย่อ ๆ ก็คือว่า หมอหัสกัน (Caswell) ได้เป็นพระอาจารย์ถวายวิชาภาษาอังกฤษให้แด่ทูลกระหม่อมพระ เจ้าพี่นางเธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส และเจ้านายขุนนางไทยเป็นเวลาเกือบ ๓ ปี หมอสมิธ ได้เป็นล่ามของคณะทูตอเมริกัน ซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีตอนปลายแผ่นดินรัชกาลที่ ๓ และยังเป็นผู้ตั้งโรงพิมพ์ใหญ่ทันสมัย อยู่ที่บางคอแหลม ขวบจนปลายแผ่นดินสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมอโยนส์ได้มีโอกาสสนองพระเดชพระคุณพระบรมวงศานุวงศ์ พระองค์เจ้าพระนั่งเกล้า ในฐานะผู้แปลพระราชสาส์นของพระนางเจ้าควีนวิคตอเรีย ซึ่งราชาบรุค (Sir James Brooke) เป็นอัครราชทูตอัญเชิญมาถวาย หมอเหา (Dr. House)

และหมอบรัดเล (Dr. Bradley) เป็นนายแพทย์ นักวิทยาศาสตร์ และนักหนังสือพิมพ์ก็ได้โปรดปรีกษาวิทยาการทั่วไป ส่วนหมอมัททูน (Mr. Mattoon) ได้เป็นกงสุลอเมริกันคนแรก และหมอจันทเล (Mr. Chandler) ได้เป็นกงสุลอเมริกันคนที่สอง และเป็นพระอาจารย์ถวายวิชาภาษาอังกฤษแด่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เมื่อครั้งแหม่มลิโอโนเวนส์กลับออกไปแล้ว อนึ่งในตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้แหม่มโยนส์ แหม่มบรัดเล และแหม่มเหา เข้าไปถวายพระอักษรและขนบธรรมเนียมฝรั่งแก่เชื้อพระวงศ์ฝ่ายใน เป็นเวลาถึง ๓ ปี ก่อนที่จะทรงจ้างแหม่มลิโอโนเวนส์ ให้เข้ามาถวายพระอักษรในราชสำนักแด่เจ้าฟ้า และบรรดาพระเจ้าลูกเธอทั้งหลายถึง ๑๐ ปี ฐานะของหญิงไทยคงจะได้รับการยกย่องเป็นครั้งแรกในครั้งนี้

ข้อที่ว่าหมอบรัดเล เป็นผู้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศไทยมากที่สุด ในบรรดาพวกมิชชันนารีสมัยนั้นก็เพราะเป็นผู้นำวิชาหมอแผนใหม่ มาเผยแพร่อย่างแพร่หลายเป็นคนแรก เป็นผู้จัดตั้งโรงพิมพ์พิมพ์หนังสือเป็นคนแรก

ได้พิมพ์ประกาศทางราชการฉบับแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓ เรื่องห้ามนำฝิ่นเข้ามาในประเทศสยาม และยังเป็นผู้เผยแพร่ประวัติตำนานไทย ขนบธรรมเนียมไทย ความรู้ในภาษาไทย และศาสนาประเพณีไทย ให้กลุ่มชนชาวต่างประเทศได้รู้จักทั่วถึงกัน และยังเป็นผู้นำขนบธรรมเนียมประเพณีศาสนา และข่าวสาส์นการเมืองการค้าของต่างประเทศมาเผยแพร่ให้เป็นที่รู้ทั่วกันในหมู่เจ้านายขุนนางไทยอีกด้วย ซึ่งก่อให้เกิดความเข้าใจในขนบธรรมเนียมประเพณี ของกันและกัน ช่วยการติดต่อคบค้าสมาคมระหว่างกันสะดวกสบายขึ้นเป็นอันมาก ในด้านวิชาการแพทย์ หมอบรัดเลได้เริ่มการผ่าตัดครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ โดยมีอุบัติเหตุเกิดขึ้น ในการฉลองวัดประยูรวงศ์ในบ้านนั้น ด้วยพระสงฆ์ในวัดยาดเจ็บเพราะปืนแตก หมอบรัดเลก็ทำการผ่าตัดสำเร็จ จึงได้มีบันทึกไว้ว่า เป็นการผ่าตัดครั้งแรกในเมืองไทย ส่วนวิชาการหนังสือพิมพ์ หมอบรัดเลได้จัดออกหนังสือบางกอกกาเลนเดอร์รายปี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ และหนังสือบางกอกรีคอร์เดอร์รายเดือนเป็นภาษาไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ เฉพาะหนังสือบางกอกกาเลนเดอร์นั้น หมอ

บรัดเลจัดพิมพ์จำหน่ายจวบจนปีที่ ๖ ในแผ่นดินสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และยังหาอ่านได้จนถึงทุกวันนี้

ในกิจการด้านโรงพิมพ์และแท่นพิมพ์ โดยเฉพาะหมอบรัดเลเป็นผู้นำแท่นพิมพ์แท่นแรก มาจากเมืองสิงคโปร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ แต่เกียรติคุณในการสร้างแท่นพิมพ์ และตัวพิมพ์ควรได้แก่ร้อยโทโลว์ เพราะเมื่อคณะทูตอังกฤษ นำโดยหมอยอนครอเฟิด มาเจริญทางพระราชไมตรี ระหว่างผู้สำเร็จราชการอังกฤษเมืองเบงกอล กับประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การเจริญทางพระราชไมตรีครั้งนั้น (พ.ศ. ๒๓๖๕) เป็นครั้งแรกในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ คณะทูตและคณะกรรมการฝ่ายไทย ต่างไม่รู้ภาษาซึ่งกันและกัน ต้องเขราผ่านล่ามต่อ ๆ กันหลายคน หลายภาษาจึงจะเขราเข้าใจได้ หมอครอเฟิดได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ไม่ทรงโปรดให้มีสนธิสัญญาการค้าขาย ดังที่ฝ่ายอังกฤษพึงประสงค์ เมื่อคณะทูตกลับไปรายงานแล้ว ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำเมืองเบงกอล จึงส่งร้อยโทโลว์เข้ามากรุงเทพ ฯ ให้มาเรียนภาษา

ไทยจนพูดได้เขียนได้ จึงค่อยกลับไป ร้อยโทโลว์มาเรียนภาษาไทยอยู่หลายปีจนพูดได้เขียนได้ เมื่อกลับไปแล้ว จึงไปแต่งตำราเรียนภาษาไทยเพื่อข้าราชการอังกฤษคนอื่น ๆ จะได้ศึกษา และยังได้จัดทำแท่นพิมพ์และหล่อตัวพิมพ์อักษรไทย ส่งไปใช้ในราชการ ณ เมืองสิงคโปร์อีกด้วย แต่แท่นพิมพ์ที่หมอบรัดเลนำมาจากสิงคโปร์นั้น เป็นสมบัติเดิมของมิชชันนารีคณะบัปติสต ตามหลักฐานของคณะบัปติสตปรากฏว่า หมอยัดสัน (Judson) มิชชันนารีคณะนี้สอนศาสนาประจำอยู่ประเทศพม่า ได้พบปะคนไทยในประเทศพม่าเป็นอันมาก ซึ่งโดนกวาดต้อนออกไปเป็นเชลยศึกเมื่อครั้งกรุงแตก จึงได้ร่ำเรียนภาษาไทยกับคนไทยที่นั่น และได้แปลพระคัมภีร์เป็นภาษาไทย สร้างแท่นพิมพ์ และหล่อตัวพิมพ์ไทยขึ้น ที่เมืองอินเดียและพิมพ์พระคัมภีร์เป็นภาษาไทย ออกแจกจ่ายคนไทยในประเทศพม่า แท่นพิมพ์แท่นนี้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๒ ก่อนหมอยอนครอเพียงจะมาเชิญทางพระราชไมตรีถึง ๕ ปี และได้ส่งไปให้คณะบัปติสตประจำสิงคโปร์ใช้ เมื่อหมอกุสลาฟ หมอทอมลิน หมอโยนส์เข้ามาเมืองไทยในเวลาต่อมา ก็ได้เรียน

ภาษาไทยแปลพระคัมภีร์เป็นไทยแล้วไปว่าข้างให้คณะบัปติสต
ที่สิงคโปร์พิมพ์จากแท่นนั้น ต่อมาหมอบรัดเลซึ่งอยู่ของคณะ
ในคณะมิชชันนารีอเมริกัน ได้มาซื้อแท่นพิมพ์นี้เป็นสมบัติ
ของท่าน และนำติดตัวมากรุงเทพ ฯ ด้วย ฉะนั้นเกียรติคุณ
ในการสร้างแท่นพิมพ์และหล่อตัวอักษรไทย จึงควรเป็นของ
หมอบัดสันและร้อยโทโลว์ร่วมกัน ส่วนหมอบรัดเลนั้น
ได้เป็นผู้แก้ไขดัดแปลงแท่นพิมพ์เก่าให้ทันสมัย และส่งจาก
อเมริกาให้สร้างขึ้นใหม่อีกหลายเครื่อง และได้ใช้แท่นพิมพ์
สมัยใหม่นี้ ที่สำนักงานคลองบางกอกใหญ่ในภายหลัง

ในข้อที่ว่าหมอบรัดเล สนิทสนมใกล้ชิดกว่าฝรั่งอื่น
กับเจ้านายขุนนางไทยนั้น จะเห็นได้จากจดหมายเหตุของ
หมอบรัดเลเอง ประกอบกับหนังสือซึ่งผู้อื่นแต่งขึ้นในสมัยใกล้
เคียงกัน เช่นแหม่มลิโอโนเวนส์เล่าไว้ตอนหนึ่งว่า แหม่ม
ต้องมีภารกิจคัดพระราชหัตถเลขาของในหลวง ให้เป็นตัว
หนังสือที่อ่านได้ง่าย พระราชหัตถเลขาส่วนมากเกี่ยวกับ
กิจการบ้านเมือง แต่ในบางครั้งก็เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ซึ่ง
โปรดพระราชทานไปตีพิมพ์ ในหนังสือบางกอกรีคอร์เดอร์
ของหมอบรัดเลตอนหนึ่งแหม่มเขียนว่า “หมอบรัดเลเข้ามา

อยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่ ค.ศ. ๑๘๓๕ ได้รับพระราชทาน
ความสนิทสนมกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาแต่ครั้ง
ยังทรงผนวชอยู่ แต่ท่านผู้เฒ่าท่านบอกข้าพเจ้าว่า โต๊แย้งแสดงคารมกันในหน้าหนังสือพิมพ์เนือง ๆ เช้าวันนี้ได้ทรงพระราชนิพนธ์โต๊แย้งเรื่องมนุษย์ของเรา เกิดมามีบาปติดตัวของหมอบรัดเล ขณะที่แหม่มกำลังคัดพระราชหัตถ์เลขาเพื่อจะส่งไปตีพิมพ์นั้น พระองค์ท่านทรงสำราญพระราชหฤทัยเป็นอันมาก เพราะทรงพระราชดำริว่า ความรู้หมอบรัดเล คงจะต้องยอมจำนนต่อเหตุผลของพระองค์ท่านเป็นแน่ ”

หมอบรัดเลเป็นชาวเมืองบอสตัน เกิดร่วมสหชาติกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ มีอายุครบ ๓๑ ปี คือเมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๓๕ อันเป็นปีที่ ๑๒ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และทูลกระหม่อมพระองค์ทรงผนวชจำพรรษาอยู่ ณ วัดบวรนิเวศได้ ๑๒ พรรษา แต่แรกก็พักอยู่ที่วัดเกาะร่วมกับมิชชันนารี ในขณะของท่านในสมัยนั้น ไม่มีฝรั่งอื่นมาตั้งบ้านเรือนอยู่ในกรุงเทพ ฯ นอกจาก

พ่อค้าอังกฤษ ชื่อโรเบอตฮันเตอร์ (ต่อมาได้บรรดาศักดิ์เป็นหลวง และเป็นเลขานุการเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหนายก) และกงสุลฝรั่งเศสชื่อซิลเวียรา (หลวงอภัยวานิช) พอมาถึง หมอบรัดเลก็เปิดโรงหมอขึ้นที่บ้านพัก แจกจ่ายยารักษาโรคโดยไม่คิดมูลค่า และเรียนภาษาไทยกับครูและกับคนไข้ ในจดหมายเหตุตอนนี้ หมอบรัดเลบันทึกว่า "๒๑ กรกฎา (๑๘๓๕) นายฮันเตอร์ได้มาหาและพาฉันและแหม่มไปเยี่ยม คำนับพระยาศรีพิพัฒน์ (เจ้าคุณชายทัต บุนนาค) เจ้ากรมพระคลังสินค้า ท่านเจ้ากรมอายุประมาณ ๓๕ ปี (อันที่จริงอายุ ๔๔ ปี) ไต่ถามฉันว่า เข้ามาอยู่ในเมืองไทยมีความประสงค์อันใด นำวัคซินแก้ผีดายมาด้วยหรือเปล่า จะรักษาไข้ทรพิษและอหิวาตกโรคได้ไหม ผ่าตัดได้ไหม ฯลฯ ซึ่งฉันก็ตอบโต้ไปอย่างดีที่สุด ท่านบอกว่าเสียดายเหลือเกิน ถ้าหมอมาถึงกรุงเทพฯ ก่อนหน้านี้สักหน่อย ก็จะมีโอกาสถวายพระโอสถแด่เจ้านายไทย ซึ่งประชวรและสิ้นพระชนม์เมื่อเร็ว ๆ นี้" (ตามพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์บันทึกไว้ว่า พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้า

สักขณาประชวรไข้ป่วง สิ้นพระชนม์เมื่อ ๑๗ พฤษภาคม)

"..... ฉันมิได้ไปเยี่ยมคำนับเจ้าพระยาพระคลัง (เจ้าคุณชายดิส บุนนาค) และหลวงนายสิทธิ (เจ้าคุณชายช่วง บุนนาค) บุตรของท่าน เพราะได้ทราบว่าท่านเจ้าพระยาพระคลังไปอยู่ที่นนทบุรี เพื่อเสริมสร้างกำแพงเมือง และหลวงนายสิทธิก็กำลังต่อเรืออยู่ที่นนทบุรีเช่นเดียวกัน...."

หมอบรัดเลในเวลานั้น ยังไม่ได้ยินกิตติศัพท์ของสยามหนุ่มอีกผู้หนึ่งคือคุณชายขำ บุนนาค ซึ่งเวลานั้นเป็นหมื่นราชามาตย์ และกำลังสร้างบ้อมอยู่ที่นนทบุรีเช่นเดียวกัน จึงมิได้บันทึกไว้ในจดหมายเหตุวันนั้น

หมอบรัดเล เปิดโรงหมอที่วัดเกาะได้ไม่ถึงเดือน กิตติศัพท์ก็แพร่หลายไปทั่วกรุงเทพ ฯ ว่า มีหมอฝรั่งเข้ามารักษาคนไข้อีกผู้หนึ่งแล้ว ทั้งนี้เป็นเพราะว่า เมื่อ ๗ ปีก่อนหมอฝรั่งมาทำการรักษาโรคคือหมอกุสลาฟ แต่อยู่ได้ ๓ ปี ก็อำลาเมืองไทยไป คนไทยในครั้งนั้นคงยังไม่เลื่อมใสในวิชาแพทย์แผนใหม่ เพราะจดหมายเหตุของหมอบรัดเล กล่าวว่า วันหนึ่ง ๆ แจกยารักษาคนไข้ประมาณ ๗๐ – ๘๐ คน แต่ส่วนมากเป็นคนจีน ในจดหมายเหตุลงวันที่

๑๒ สิงหาคม มีบันทึกย่อ ๆ ว่า “เย็นวันนี้ได้ถวายปฏิ-สันถารต้อนรับเจ้าพ่านน้อย” และลงวันที่ ๑๕ สิงหาคมว่า “ฉันได้ไปถวายคำนับเจ้าพ่านน้อย ที่วังของพระองค์ท่านตามนัดหมาย พระองค์ท่านโปรดศึกษาภาษาและขนบธรรมเนียมฝรั่ง ประดับวังด้วยเครื่องเรือนซึ่งทรงสั่งซื้อมาจากอังกฤษ ประทับและเสวยพระกระยาหารอย่างคนยุโรป คือใช้มีดและซ่อมช้อน โปรดกีฬาต่าง ๆ เช่นล่าสัตว์ เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากหนังเสือ หนังหมีซึ่งฟอกแล้ว และประดับอยู่ในวังเป็นอันมาก พระองค์ท่านเป็นนายพลทหารบกใหญ่ และทรงกำกับการผึกหัดทหารตามแบบอังกฤษด้วย” เจ้าพ่านน้อยซึ่งหมอบรัดเลได้ถวายปฏิสันถารดังกล่าวคือ เจ้าพ่าขุหามณ์ซึ่งต่อมาคือพระยาทสมเด็จพระบรมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แต่ในเดือนตุลาคมนั้นเอง หมอบรัดเลก็จำต้องย้ายบ้านจากวัดเกาะในสำเพ็ง ไปอยู่ที่พักใหม่ที่กุฎจีน และเปิดโรงหมอรวมทั้งโรงพิมพ์ขึ้นที่นั่น อยู่ได้ ๓ ปี ก็ย้ายข้ามคลอง (กรมรังวัด) ไปอยู่ในบ้านปลูกใหม่ ซึ่งหมอบรัดเลยังได้กล่าวไว้ว่า “ท่านเจ้าพระยาพระคลังได้กรุณาปลูกบ้านสองหลังแบบยุโรป ให้คณะเราเช่าอยู่

และท่านยังอนุญาตให้เราปลูกเพิ่มเติมเอาเองได้ ในที่ของท่าน และคณะของเราก็ยินดีชำระค่าที่เช่าและที่บ้านให้แก่ท่านเป็นรายเดือน เดือนละ ๖๕ บาท” หมอบรัดเลอาศัยอยู่ที่บ้านหลังนี้กว่า ๑๕ ปี ขวบขนเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ก็ทรงพระราชทานที่ให้อยู่ใหม่ คือที่คลองบางกอกใหญ่ หมอบรัดเลและคณะจึงย้ายโรงหมอและโรงพิมพ์มาอยู่ที่คลองบางกอกใหญ่นี้ขวบขนมรณภาพ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๑๖ อันเป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อย้ายมาอยู่กุฏิใหม่จีนใหม่ ๆ พอดีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จทอดพระกฐินทางชลมารค เมื่อขบวนเรือแห่แหนอย่างคับคั่ง แต่ครั้งนั้นยังไม่โปรดให้ราษฎรได้เฝ้าชมพระบารมีอย่างเปิดเผย หมอบรัดเลจึงขึ้นไปอยู่บนเรือสินค้าในแม่น้ำ และแอบดูขบวนเรือหลวงและชมพระบุญบารมีบนเรือสินค้านั้น ในขดหมายเหตุลงวันที่ ๒๓ ตุลาคม หมอบรัดเลบันทึกข้อความเป็นข้อสำคัญว่า “วันนี้ข้าราชการหนุ่มผู้หนึ่งได้แวะมาเยี่ยมเยียน รู้สึกว่าเป็นคน

สงบเสงี่ยมและมีอัธยาศัยดีมาก แต่ก็ไม่ได้แนะนำตัวเองว่าเป็นใคร ได้ออกปากเชิญข้าพเจ้าและแหม่มให้ไปเยี่ยมเยียนท่านที่บ้านในวันรุ่งขึ้น ก่อนจะลาไปขุนนางหนุ่มผู้นี้ได้กล่าวว่า ตัวท่านพึ่งนำเรือต่อใหม่มาจากจันทบุรี แต่บิดาของท่านยังอยู่ที่นั่น เมื่อลาไปแล้วเราจึงได้รู้ว่าขุนนางหนุ่มผู้นี้คือหลวงนายสิทธิ บุตรคนใหญ่ของเจ้าพระยาพระคลัง ... ๒๔ ตุลา แหม่มและฉันเพิ่งกลับมาจากบ้านหลวงนายสิทธิ ซึ่งปลูกอยู่ไม่ไกลจากบ้านเราเท่าใดนัก เป็นบ้านปลูกตามแบบยุโรป และประดับด้วยเครื่องเรือนอย่างยุโรปทั้งสิ้น ที่หน้าบ้านมีป้ายใหญ่ เขียนเป็นภาษาอังกฤษว่า This is Luang Nai Sit's house Welcome friends. เราได้พบปะเพื่อนฝูงของท่านเป็นอันมากที่นั่น และเจ้าของบ้านก็ได้ต้อนรับขับสู้ด้วยน้ำใจอันดียิ่ง เราเห็นน้ำใจเจ้าบ้านและชมเครื่องเรือนแล้ว ทำให้อดคิดถึงบ้านของพวกเราในอเมริกาไม่ได้.... ๒๖ ตุลา วันนี้ได้ขึ้นไปชมเรือยริค (เรือใบสองเสา) ชื่อแอเรียล (เรือแกล้วกลางสมุทร) ซึ่งเป็นเรือยริคลำแรกที่ได้ต่อขึ้นในเมืองไทย และผู้ต่อได้นำมาจากจันทบุรีเมื่อสองสามวันนี้ เพื่อถวายพระเจ้าแผ่นดิน ครั้งนี้เป็นครั้งแรก

ที่คนไทยต่อเรือตามแบบยุโรป เมื่อพิจารณาดูแล้ว ประกอบกับความคิดที่ว่า แบบที่ชนนางผันใช้อยู่นี้เห็นจะไม่สู้นักและความรู้ในวิชาการต่อเรือของท่าน ก็คงเก็บเอาที่โน่นบ้างที่นี่บ้าง ข้าพเจ้าจึงขอยอมรับว่า เรือบริคลำนี้เป็นวัตถุพยาน แสดงให้เห็นถึงอัจฉริยะในการช่างของชนนางหนุ่มผันว่ามีเหนือผู้อื่นทั้งหมดในเมืองไทย และถ้าจะเอาท่านไปเทียบกับคนฝรั่ง ก็จำต้องยอมนับท่านเข้าในจำพวกคนยุโรปผู้เฉียบแหลมผู้หนึ่ง ท่านผันกำลังต่อเรือแบบใหม่อยู่ที่นั่นหลายลำ มีระวางบันทุกตั้ง ๓๐๐-๔๐๐ ตันทั้งนั้น เมื่อคนชั้นปกครองในเมืองไทย มีความกระหายที่จะเรียนรู้ความเจริญแบบยุโรปเช่นนี้ ก็ย่อมทำให้พวกเราเกิดมีใจมุมานะที่จะอยู่ และปฏิบัติกิจการของเราต่อไปเป็นอันมาก....ภรรยาของหลวงนายสิทธิมาแวะเยี่ยมภรรยาของฉัน ขณะที่ฉันขึ้นไปชมเรือ และเพิ่งลากลับไป เธอมีคุณสมบัติน่าเลื่อมใสหลายประการ และมีนิสัยชอบคบค้าสมาคมกับคนยุโรปและอเมริกันเช่นเดียวกับสามีของเธอ” เจ้าคุณชายช่วงยุนนาค ในเวลานั้นอายุได้ ๒๗ ปี (อ่อนกว่าหมอบรัดเล ๔ ปี) ได้เป็นหมื่นไวยวรนารถภักดีศรีสุริวงศ์มีตำแหน่ง

ราชการช่วยท่านเจ้าพระยาพระคลังผู้บิดา ซึ่งได้ว่าที่สมุห
พระกลาโหมด้วย แต่พวกฝรั่งมักจะเรียกติดปากว่าหลวง
นายสิทธิ อันเป็นบรรดาศักดิ์เดิมของท่านแต่ต้นรัชกาลที่ ๓
แม้แต่ตอนปลายแผ่นดินพระนั่งเกล้า เมื่อเวลาหมอเหาและ
หมอมัทธนมิชชันนารีคณะเปรสบีเตเรียน เข้ามาตั้งรกราก
อยู่ในเมืองไทย เจ้าคุณชายช่วง บุนนาค ได้เป็นพระยา
ศรีสุริยวงศ์ขางวางมหาดเล็กแล้ว แต่หมอเหาก็ยังเรียกท่าน
ว่าหลวงนายสิทธิติดปากเช่นกัน

ในเดือนพฤศจิกายนปีนั้น หมอบรัดเลเกิดป่วยเป็นบิด
และประกอบกับหลวงนายสิทธิเชิญหมอยอนสันให้ไปขันทบุรี
โดยมีข้อตกลงให้หมอยอนสันสอนภาษาอังกฤษให้แก่ท่าน
และท่านก็จะอนุญาตให้ได้แพร่ศาสนาแก่ชาวจีนที่ขันทบุรี
หมอบรัดเลจึงได้ติดตามเป็นแขกไปขันทบุรีด้วย ในการไป
ขันทบุรีครั้งนี้ หมอบรัดเลได้มีโอกาสไปแวะเยี่ยมเยียนทำ
ความรู้จักคุ้นเคยกับท่านเจ้าพระยาพระคลังที่นั่นด้วย ซึ่งเป็น
โอกาสต่อมา ที่หมอบรัดเลได้เข้านอกออกใน ในบ้านเจ้า
พระยาพระคลังสะดวกสบายกว่าฝรั่งคนอื่น ๆ ในครั้งนั้น
การที่หลวงนายสิทธิได้เรียนภาษาอังกฤษกับหมอยอนสัน ได้

เศรษกับพวกมิชชันนารีโดยไม่ต้องมีล่าม ย่อมแสดงให้เห็นว่าท่านรู้ภาษาอังกฤษนเรียกว่าใช้ได้แต่ครั้งนั้น และการที่อนุญาตให้พวกหมอสอนศาสนา แพร่ศาสนาของตนเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ภาษาอังกฤษในปีนั้น ต่อมาอีก ๑๐ ปี ทูลกระหม่อมพระ เจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ก็ได้ทรงพระราชทานวโรกาสแก่หมอหัสกัน ให้ถวายวิชาภาษาอังกฤษแด่พระองค์ท่านและพระสงฆ์ เจ้านายและขุนนาง ณ วัดบวรนิเวศ ตามพระดำหมายเหตุของหมอหัสกันนั้นก็ได้จดไว้ว่า "มิถุนายน ๑๔ (๑๘๔๕) ฉันได้รับพระราชหัตถเลขาจากเจ้าฟ้าใหญ่ ทรงพระราชทานห้องในเขตวัดให้ฉันสอนศาสนาและแจกหนังสือ โดยมีข้อไขว่าฉันต้องถวายวิชาภาษาอังกฤษแด่พระองค์ท่าน เป็นการตอบแทน.....พระองค์ท่านตรัสว่าพระสงฆ์ที่เกาะลังกา มีพระดำหมายมาทูลเป็นภาษาอังกฤษและชาวลังกาก็เริ่มเรียนภาษาอังกฤษกันมาก แต่ยาดหลวงกราบทูลว่า ถ้าจะทรงศึกษาภาษาอังกฤษแล้ว จะทรงตรัสภาษาลาตินผิดเพี้ยนไป..... ๑ กรกฎา ฉันเริ่มถวายภาษาอังกฤษแด่พระองค์ท่าน และมีพระสงฆ์ ๕ รูป และเจ้า

นายขุนนางไทยอีก ๑๐ ท่าน เรียนอยู่ด้วย สอนทุกวันจันทร์ อังคาร พฤหัส ศุกร์ ครั้งละ ๑ ชั่วโมง ตั้งแต่ ๙.๐๐ น. ถึง ๑๐.๐๐ น." ดังนี้ หมอหัสกันถวายวิชาภาษาอังกฤษ ได้สามยักลมป่วยและถึงแก่มรณภาพ ทูลกระหม่อมพระก็เสด็จในงานฝังศพ และพระราชทานเงินให้แก่แหม่ม ๑,๕๐๐ เหรียญอเมริกัน

เมื่อกลับจากจันทบุรีแล้ว หมอบรัดเลได้เข้าเผาถวายเยมคำนับเจ้าฟ้าน้อยหลายครั้งหลายคราว และยังได้รับพระราชทานวโรกาสให้เข้าเฝ้าสมเด็จพระพันวัสสา ซึ่งประชวนด้วยโรคชรา แต่สมเด็จพระพันวัสสาไม่โปรดในวิชาแพทย์แผนใหม่ หมอบรัดเลจึงไม่ได้รับพระราชทานวโรกาสถวายพระโอสถ กิตติศัพท์ของหมอบรัดเลตอนนี้ได้กระจายไปทั่ว ตั้งแต่อยุธยา สามโคก ปากลัด และปากน้ำ และแม้แต่ในรั้วในวัง หรือตามวัดวาอารามด้วย เพราะฉะนั้นจึงปรากฏในจดหมายเหตุลงวันที่ ๗ เมษายน ปีต่อมาว่า เจ้าฟ้าใหญ่พระอนุชาธิราชและมิสมณศักดิ์สูง เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศ ประชวร มีรับสั่งให้ฉันไปเฝ้าที่วัดบวรนิเวศ เพื่อถวายพระโอสถ ฉันจึงถือโอกาสพาแหม่มไปด้วย ฉันครุ่น

คิดไปตลอดทางว่า การที่จะพาผู้หญิงให้เข้าไปในพระราช-
ฐาน จะเป็นการผิดราชประเพณี แต่พระองค์ท่านกลับทรง
ต้อนรับปฏิสันถารเราเป็นอันดี ทรงโปรดให้แหม่มและฉันนั่ง
เก้าอี้ และพระองค์ก็เสด็จประทับอยู่ตรงข้าม... ๒๓ เมษายน
เจ้าพ่านอยโปรดส่งเรือมารับฉัน เพื่อให้ตามเสด็จไปถวาย
พระโอสถแด่เจ้าพ่าใหญ่ ซึ่งยังทรงพระประชวรอยู่ เจ้าพ่า
ใหญ่ประทับบนพระเก้าอี้ และโปรดให้ฉันนั่งเก้าอี้อีกตัวหนึ่ง
ส่วนเจ้าพ่านอยและข้าราชบริพารหมอยเผ่าอย่ ฉันตรวจพระ
อาการแล้วรู้สึกว่าประชวรมาก พวกหมอแผนโบราณบอกว่า
เป็นโรคลม ฉันกราบทูลถึงสมุฏฐานแห่งโรค แล้วทรงโปรด
ให้ฉันรักษาถวาย.... ๖ พฤษภา เจ้าพ่าใหญ่ทรงพระอักษรมาว่า
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดส่งหมอ
หลวงไปถวายพระโอสถ พระองค์ท่านไม่เห็นทางที่จะขัด
พระราชหฤทัยได้ จึงขอหมออย่าได้น้อยใจเลย ที่ทรงต้อง
กลับไปรับการรักษาแบบเก่าอีก..."

ข้อความอีกตอนหนึ่ง ในจดหมายเหตุลงวันที่ ๑๓
มิถุนายน ปีเดียวกัน หมอบรัดเลยันทึกว่า "เย็นวันนี้ฉัน
กำลังนั่งเรียนหนังสือไทยเงียบ ๆ อยู่ในห้อง แต่ผู้เดียว ก็ได้

ยินเสียงฝรั่งร้องทักมาจากระเบียงหน้าบ้านว่า "Hallo Doctor ! How do you do ?" ฉันลุกขึ้นไปดู อยากรู้ว่าคนอังกฤษที่ไหนที่มาแสดงเป็นกันเองกับฉันเช่นนี้ ก็แล ไปเห็นชายหนุ่มผู้หนึ่งรูปร่างสันทัดแต่ผิวคล้ำ แต่งกาย ด้วยชุดนายทหารเรืออังกฤษใหม่เอี่ยม ห้อยกระบี่ด้ามทอง ยืนท่าทางผึ่งผายอยู่ที่ระเบียงหน้าบ้าน ฉันเดินเข้าไปหา และกล่าวคำปฏิสันถาร แต่นายทหารเรือผู้นี้กลับหัวเราะลั่น ด้วยความชอบใจ ฉันจึงจำได้ว่ามิใช่คนอังกฤษใครอื่นเลย ที่แท้คือเจ้าพ่อน้อยนั่นเอง พระองค์ท่านทรงชุดนายทหารเรือ อังกฤษ ซึ่งทรงสั่งจากนอกมาถึงใหม่ ๆ และรีบเสด็จมา เยี่ยมฉันทันที ทรงสนทนาปราศรัยกันอยู่พักใหญ่แล้วจึง เสด็จกลับ"

หมอบรัดเลเข้ามาอยู่เมืองไทยยังไม่ครบปี ก็เริ่มพูด ไทยในที่ชุมนุมชน ดังท่านได้บันทึกไว้ลงวันที่ ๒ พฤษ-ภาคมยี่เดือกันว่า "วันนี้ฉันได้แวะไปเยี่ยมท่านเจ้าพระ-ยานคร (ศรีธรรมราช) ที่จวนของท่านอีกครั้งหนึ่ง ได้ ถามได้ความว่า ยาถ่ายซึ่งฉันได้มอบให้ไว้แต่วันก่อนท่าน ยังไม่ได้รับประทาน เพราะเกรงจะเป็นยาพิษ ฉันจึง

พยายามชี้แจงว่าเป็นยามีสรรพคุณในทางรักษาท้อง ไม่มี
พิษอันใดเลย ท่านจึงทรงเรียกคนของท่านที่ล่ำสันออกมา
ผู้หนึ่ง และให้กินยาถ่ายนั้นต่อหน้าฉัน และยอกฉันว่า
ถ้าคนของท่านไม่เป็นอันตรายแต่อย่างใด ท่านจึงจะรับ
ประทานยาต่อภายหลัง วันนั้นฉันเริ่มพูดไทยเป็นครั้งแรก
ต่อหน้าคนเจ็บป่วยหลายคนในบ้านเจ้าพระยานคร ชี้แจงถึง
สรรพคุณยาแผนใหม่เป็นอันมาก.....”

เมื่อได้คัดจดหมายเหตุของหมอบรัดเล มาเพียงนี้
ก็พอเป็นเครื่องสังเกตได้ว่า หมอบรัดเลได้เริ่มติดต่อแต่
เริ่มแรกกับเจ้านายสำคัญ ๆ ของไทยเรา คือเจ้าพ้ามงกุฎ
และเจ้าพ้าทุฑามณี ซึ่งในแผ่นดินต่อมาคือพระบาทสมเด็จ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์ ส่วนข้าราชการไทย หมอบรัดเล
ก็มีความสนิทสนมกับเจ้าพระยาพระคลัง (คือสมเด็จเจ้า-
พระยาบรมมหาประยูรวงศ์ในรัชกาลที่ ๔) พระยาศรีพิพัฒน์
เจ้ากรมคลังสินค้า (คือสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ
ในรัชกาลที่ ๔) พระยาศรีสุริยวงศ์ (คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ที่สมุหพระกลาโหมในรัชกาลที่ ๔ และเป็นสมเด็จเจ้าพระยา

บรมมหาศริสุริยวงศ์ ในรัชกาลท ๕) ส่วนคุณชายขำ
ยนนาค ซึ่งในเวลานั้นได้เป็นหม่นราชามาตย์ (คือเจ้า-
พระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ในรัชกาลที่ ๔ และได้
รับพระราชทานศักดินาและเครื่องยศอย่างสมเด็จเจ้าพระยา
ในรัชกาลที่ ๕) คงจะได้รู้จักคุ้นกับหมอบรัดเลในเวลาต่อมา
เพราะปรากฏชื่อหมอบรัดเลในหนังสือ "กิจานุกิจ" ของ
ท่านว่า เคยแสดงปุจฉาวิสัชนาในเรื่องศาสนากันมาแต่
รัชกาลที่ ๓ และในรัชกาลที่ ๔ ท่านก็ได้เขียนบทความ
โต้แย้งความเห็นหมอบรัดเล ในหน้ากระดาษหนังสือพิมพ์
ย่อย ๆ คือหนังสือบางกอกรีคอร์เดอร์ประจำปี ค.ศ. ๑๘๖๕
ขุนนางไทยทั้งสิ้นเมื่อเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ ก็ได้เป็นกำลัง
สำคัญสนองพระเดชพระคุณ จัดการเปลี่ยนระเบียบการ
ปกครองแบบใหม่ตามพระบรมราโชบาย ซึ่งทรงโปรดให้
เปิดเมืองท่ายกเลิกการผูกขาดสินค้า โปรดให้มีการค้า
ขายโดยเสรี และท่านทั้งสิ้นได้เป็นคณะกรรมการร่วมกับ
พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ในการทำ
สัญญาทางพระราชไมตรีตัวอย่าง กับประเทศอังกฤษซึ่ง
เซอร์ยอนเบาว์ริง เป็นอัครราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์นของ

พระนางเจ้าควีนวิคตอเรีย เข้ามาขอทำสนธิสัญญาการค้าขายและการเดินเรือ และด้วยพระบรมราโชบายอันสุขุมลำเลิศ เซอร์ยอนเบาว์ริงต่อมากลับได้สนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยโปรดให้เป็นอัครราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรี และสนธิสัญญาการค้าขายกับประเทศเบลเยี่ยม อิตาลี นอร์เวย์และสวีเดน จนสำเร็จสมพระราชประสงค์ทุกประการ จึงทรงโปรดพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็น พระยาสยามนุกูลกิจสยามมิตรมหายศเป็นอัครราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน และมีหน้าที่ควบคุมดูแลราชกิจทั่วประเทศทั้งหลายทั้งมวลในทวีปยุโรป ซึ่งมีสนธิสัญญาการค้าขายกับประเทศไทยอีกโสดหนึ่งด้วย

ในข้อที่ว่า หมอบรัดเลเป็นมิชชันนารีที่มีประวัติครึกโครมโด่งดังที่สุดในเวลานั้น ก็เพราะในฐานะเป็นผู้ประพันธ์บทความ และผู้พิมพ์โฆษณาหนังสือบางกอกรีคอร์เดอร์ต้องตกเป็นจำเลยคดีหมิ่นประมาทกงสุลฝรั่งเศส ชื่อ ม. โอยาเรต์ กงสุลอังกฤษในครั้งนั้น คือมิสเตอร์นอกซ์รับเป็นทนาย ให้แก่หมอบรัดเล และกงสุลอเมริกัน

ซึ่งมิสเตอร์ยูดเป็นผู้พิพากษาในศาลกงสุล ศาลกงสุลในรัชสมัยพระจอมเกล้า ฯ เป็นอภิสิทธิ์ที่พวกฝรั่งเรียกร้องตามสัญญาทางพระราชไมตรี และกว่าจะยกเลิกไปในตอนปลายรัชสมัยพระจุลจอมเกล้า ฯ ประเทศไทยต้องเสียดินแดนพระตะบองและเสียมราฐให้แก่ฝรั่งเศส และสูญเสียให้แก่อังกฤษ เป็นการแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับศาลกงสุลนั้นมีหลักปฏิบัติอยู่ว่า ถ้าคนในบังคับกงสุลใดต้องตกเป็นจำเลยโจทก์ก็ต้องพ้องร้องจำเลยในศาลกงสุล ซึ่งจำเลยอยู่ในบังคับ แต่ถ้าจำเลยเป็นคนไทยก็จำต้องพ้องร้องยังศาลต่างประเทศ ซึ่งมีหมอมราโชไทยเป็นอธิบดีศาล เพราะฉะนั้นในกรณีที่หมอบรัดเลต้องตกเป็นจำเลย โจทก์คือกงสุลฝรั่งเศสจึงต้องนำเรื่องขึ้นพ้องร้องยังศาลกงสุลอเมริกัน และเพราะกงสุลของประเทศมหาอำนาจ ๓ ประเทศมิบทบาทร่วมอยู่ด้วย และข้อความซึ่งหมอบรัดเลประพันธ์ และ ม. โอ บาเรต์ พ้องว่าเป็นการหมิ่นประมาทท่าน ก็เกี่ยวเนื่องมาจากความประพฤติ ซึ่ง ม. โอบาเรต์ยังอาจแสดงหมิ่นพระบรมเดชานุภาพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเป็นคดีที่ครึกโครมที่สุดในสมัยนั้น

เรื่องย่อ ๆ มีอยู่ว่า บาดหลวงฝรั่งเศส เข้ายาวาสวัด ญวนสามเสน เกิดข้อวิวาทกับลูกวัด ซึ่งเป็นข้าราชการ ไทยชื่อพระยาวิเศษ บาดหลวงไปฟ้อง ม. โอยาเรต์ว่า คนไทยถูกคนฝรั่งเศสและศาสนาของประเทศฝรั่งเศส จึง เป็นการถูกประเทศฝรั่งเศสด้วย ม. โอยาเรต์ จึงมีหนังสือ กราบทูลขอให้ในหลวงลงโทษถอดถอนพระยาวิเศษ เสีย จากตำแหน่งขุนนางในหลวงไม่โปรด แต่ทรงโปรดเกล้า ฯ ให้ศาลต่างประเทศพิจารณาคดี ขณะที่ศาลกำลังสอบถาม ข้อเท็จจริงจากปากคำโจทก์จำเลย ทั้งบาดหลวงและพระยา วิเศษ ต่างโต้เถียงกันว่าอีกฝ่ายหนึ่งพูดโกหก และ ศาลยังไม่ได้ตัดสินประการใด บาดหลวงโกรธริบออกจาก ศาลตรงไปฟ้อง ม. โอยาเรต์ ม. โอยาเรต์ก็โกรธเป็น ฟืนเป็นไฟ มีหนังสือไปกราบทูลว่า ไม่มีความจำเป็นที่ จะให้ศาลพิจารณาแล้ว เพราะพระยาวิเศษได้ถูกบาดหลวง ต่อหน้าศาล ซึ่ง ม. โอยาร์เรต์ถือว่าเป็นการหลู่เกียรติชาติ ฝรั่งเศสด้วย จึงขอให้โปรดถอดถอนพระยาวิเศษและลงโทษ ให้จงหนัก กับทั้งขอเสนอให้แต่งตั้งคนฝรั่งเศส ชื่อ ม. ลามาซ์ขึ้นแทนตำแหน่งพระยาวิเศษด้วย และมอบให้ ม.

สามาชถือหนังสือเข้าไปเฝ้า แต่คืนนั้น ม. ลามาชแวะดื่มสราเพื่อปลกกำลังใจเป็นอันมาก และได้เข้าไปในพระราชฐานประมาณที่สองคืนนั้น ม. ลามาชรับราชการอยู่แล้วเป็นผู้ผูกหัดทหารรักษาพระองค์ จึงเข้าไปในพระราชฐานได้แม้ในยามวิกาล แต่เพราะเมามายมากประกอบกับมีนิสัยกักขฬะหยาบช้าและพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงประชวรมาหลายเวลาเพิ่งทุเลา และกำลังประทับพักสงฆ์แสดงธรรม จึงขอให้ ม. ลามาชกลับไปก่อน จะโปรดสอบสวนให้ในตอนเช้า แต่ ม. ลามาชไม่ยอมทูลลา กลับขึ้นเสียงแสดงอำนาจต่าง ๆ ต่อพระองค์ จึงโปรดให้ทหารเอาตัวออกไป ม. ลามาชได้รับความอับอายขายหน้า กริ้วไปพ้องต่อเติมกับ ม. โอบาเรต์ กงสุลฝรั่งเศสก็ทำหนังสือถวายในหลวงทันที มีความว่า เขาจะกลับประเทศฝรั่งเศสเพื่อกราบทูลแด่พระจักรพรรดินโปเลียนให้ทรงทราบ และขณะที่เขาไม่อยู่นั้น จะขอให้นายพลเรือฝรั่งเศสประจำไซ่งอนมาดูแลรักษาผลประโยชน์ของคนฝรั่งเศสในกรุงเทพฯ ต่อมาอีก ๒-๓ วัน พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ทรงมอบให้หม่อมราโชไทยเป็นผู้ ไปชี้แจงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในศาล

ต่อ ม. โอบาเรต์ แต่หม่อมราโชไทยไม่มีโอกาส และพูดไม่ได้กี่คำ ม. โอบาเรต์ ก็ขว้างเครื่องยศของหม่อมราโชไทยตกไปแตกกระจายหมด และจิกผมหม่อมราโชไทยฉุดกระชากและเหวี่ยงให้กลิ้งตกกระไดไปทันที (หม่อมราโชไทยถึงอนิจกรรมในปีต่อมา)

หมอบรัดเลได้ทราบข่าวนี้ ก็เขียนบทความลงในหน้าหนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์เดอร์ ตำหนิติเตียนการกระทำอันต่ำช้าของ ม. โอบาเรต์ เป็นอันมากว่า ม. โอบาเรต์เป็นทูตของพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งทรงปรีชาญาณเป็นเลิศทั่วทั้งทวีปยุโรป และถ้าทรงทราบถึงพระเนตรพระกรรณเข้าเมื่อใด ก็จะทรงกริ้ว ม. โอบาเรต์เป็นแน่ และในกรณีพิพาทระหว่างบาดหลวงและลูกวัด ก็เป็นอำนาจหน้าที่ของบาดหลวงจะลงโทษทางศาสนาแก่ลูกวัดของตนเอง หาใช่กิจของทูตจะเข้าไปเกี่ยวข้องไม่ และการที่ ม. โอบาเรต์ขอให้โปรดถอดถอนข้าราชการไทยนั้น ม. โอบาเรต์อาศัยอำนาจข้อใดในสนธิสัญญาส่วนการกระทำเยี่ยงสัตว์ป่าต่อหม่อมราโชไทยผู้ซึ่งเคยอยู่ในคณะทูตไปจำเริญทางพระราชไมตรี ณ ราชสำนักควีนวิคตอเรีย เป็นที่เคารพนับถือแก่ชนทุกชั้นทั้งไทย

และเทศ เป็นผู้ทำรงความเป็นธรรมและซื่อสัตย์สุจริต จน
ได้รับยกย่องและเห็นชอบจากสถานกงสุลต่าง ๆ ให้เป็น
อธิบดีศาลต่างประเทศ และผู้ซึ่งยังเป็นเชื้อพระวงศ์ในพระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยเช่นนี้ เป็นความประพฤติซึ่งมี
แต่คนฝรั่งเศสเท่านั้นที่สามารถแสดงออกมาได้

หมอบรัดเลจบบทความเรื่องนี้ว่า “แต่สิ่งแปลก
ประหลาดที่สุดในเรื่องนี้ก็คือว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทั้งสองพระองค์ กลับทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ม. โอ
บาเรต์เข้าเฝ้า เพื่อทูลลากลับไปยังประเทศฝรั่งเศส และยัง
ทรงพระกรุณามอบของชวัญเป็นที่ระลึกพระมหากรุณาธิคุณ
แก่ ม. โอบาเรต์อีกด้วย ทั้งนี่ส่อให้เห็นว่า คนไทยช่างมี
จิตใจอ่อนไหวได้ง่ายเหลือเกิน และพร้อมที่จะผันแปรไปจาก
ทางที่ถูกที่ควร”

ม. โอบาเรต์กลับไปประเทศฝรั่งเศสยี่กว่า ก็กลับ
มา โดยเป็นทูตอัญเชิญพระราชสาส์นของพระเจ้าจักรพรรดิ
นโปเลียนมาถวาย พร้อมทั้งพระแสงกระบี่มีอักษรจารึกว่า
“ของเอมเปอเรอฝรั่งเศส ถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม”
และพระแสงอันย่อมถวายเจ้าฟ้าบุฟ้าลงกรณ์ มีอักษรจารึก

ว่า “ของพระยุพราชกุมารฝรั่งเศสถวายพระยุพราชกุมารสยาม” เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุโรปแล้ว ดูประหนึ่งจะเงียบหายไปเฉย ๆ แต่หลังฉากนั้น ข้าพเจ้าได้ค้นพบจดหมายฉบับหนึ่ง เขียนโดยเซอร์ยอนเบาว์ริงจากกรุงอังกฤษ ถึงแหม่มลิโอโนเวนส์ ลงวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๑๘๖๗ ความว่า “....เกี่ยวกับเรื่องกักขฬะอยาบช้าของ ม. โอบาเรต์นั้น ข้าพเจ้าไม่สงสัยเลยว่า เอมเปอเรอจะไม่ทรงกริ้วและดาดโทษ ม. โอบาเรต์แล้ว ข้าพเจ้าได้กราบทูลให้ทรงทราบนานแล้ว เพราะฉะนั้น ม. โอบาเรต์ก็ดี หรือคนฝรั่งเศสอื่น ๆ ก็ดี คงจะไม่กล้าประพฤติหยาบช้าให้ทรงทราบถึงพระเนตรพระกรรณอีกเป็นแน่ ..... การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะทรงโปรดแต่งตั้งขุนนางไทยแทนพระราชดำริเดิมที่จะทรงตั้งข้าพเจ้า ให้เป็นทูตไปจำเริญทางพระราชไมตรีกับราชสำนักของเอมเปอเรอนั้น ข้าพเจ้าก็กล่าวได้แต่เพียงว่า การที่ข้าพเจ้าได้รับพระกรุณาอิคุณให้เข้าถึงพระเนตรพระกรรณของเอมเปอเรอได้นั้น เป็นคุณสมบัติส่วนตัว ซึ่งจะโอนหรือมอบให้ผู้อื่นเป็นการยาก แต่ทว่าเมื่อใดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะทรงโปรดใช้สอย

ข้าพเจ้าในราชกิจอื่น ๆ ในภายหน้า ก็ขอแหม่มได้กราบทูล เถิดว่าราชกิจนั้น ๆ ของพระองค์จะไม่เสื่อมเสียไป โดยมือของข้าพเจ้าเป็นแน่แท้" พิจารณาดูพระราชกุศโลบาย ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และการที่พระองค์โปรดเลือกใช้คนที่เหมาะที่สมกับโอกาสเช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดถึงพระปรีชาญาณอันล้ำเลิศของพระองค์

ในบันมีเรื่องสะสางปักปันดินแดน ซึ่งติดต่อกับอาณานิคมฝรั่งเศส ทางประเทศอินโดจีน ม. โอยาเรต์มีความประสงค์ ที่จะขอให้โปรดถอดถอนกรรมการผู้หนึ่งออกเสีย คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหกลาโหมเพราะ ม. โอยาเรต์มาสำนึกได้ว่า ท่านผู้นี้เป็นก้างขวางคอ และเป็นภัยต่อผลประโยชน์ของประเทศฝรั่งเศส ในเรื่องพรมแดนเป็นอันมาก ก็ไม่ทรงโปรด ม. โอยาเรต์หาโอกาสเข้าเฝ้า เพื่อให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยอมตามความประสงค์ของตน จึงสั่งให้ ม. ลามาชคอยรายงานพระอิริยาบถมาให้ทราบ วันหนึ่งขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกำลังเสด็จพระราชดำเนินกลับจากพระอารามหลวงจะเข้าวัง ทอดพระเนตรเห็น ม. โอยาเรต์กำลังยืนดู ม. ลามาชหัดทหารอยู่ จึงทรงพระราชดำรัสถามว่า

มิกิจธุระอันใดจึงมายื่นเกร่อยู่หน้าพระบรมมหาราชวังเช่นนี้ ม. โอบาเรต์ฉวยโอกาสยื่นข้อเสนอ ขอให้โปรดถอดถอนเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ออกจากกรรมการยักย้ายพรมแดน และยังได้บังอาจกราบทูลด้วยว่า ถ้ามิโปรดให้เป็นไปตามความประสงค์ของเขาแล้ว เกรงว่าพระราชสัมพันธไมตรีอันดีระหว่างสองประเทศอาจขาดสะบั้นลง และสงครามอาจเกิดขึ้นได้เป็นแท้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มิได้ทรงตรัสตอบประการใดริบเสด็จเข้ายังพระบรมมหาราชวัง

หมอบรัดเลสืบทราบเรื่อง จึงเขียนบทความกระทุ้ง ม. โอบาเรต์หลายอย่างหลายประการ และยังได้ลงความเห็นว่า "เมื่อพิจารณาการกระทำผิดวิถีทางทูตของ ม. โอบาเรต์ครั้งนี้ เราจะไม่รู้สึกประหลาดใจเลยว่า ม. โอบาเรต์จะไม่พยายามอย่างที่สุดที่จะผันแปรเรื่องให้เป็นว่า ในหลวงได้ทรงหยามพระเกียรติของพระเจ้าจักรพรรดิเข้าให้แล้ว ซึ่งจะเป็นสาเหตุอ้างเพื่อทำสงครามกับประเทศสยาม เพื่อฝรั่งเศสจะได้ส่งกองทัพมาขับไล่ ถอดถอนท่านเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาบดีให้ออกไปพ้นทาง และจะเป็นเหตุอ้างเพื่อยึดครองประเทศสยามต่อไป..... ก็การที่ ม. โอบาเรต์ขอต่อในหลวง

ที่หน้าพระบรมมหาราชวังนั้น เปรียบได้ชัด ๆ เหมือนกับการขอตัดแขนขวาของรัฐบาลออก มีหน้าซ้ำยังเป็นการขอให้ควักลูกตาขวา และอุดหูทั้งสองข้าง ของรัฐบาลแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรวมกันอีกด้วย”

ต่อจากเหตุการณ์หน้าพระบรมมหาราชวัง วันนั้น ม. โอบาเรต์ ก็ไม่ได้กระทำการขัดขวางคณะกรรมการอย่างใดอีก เมื่อรัฐบาลได้พิจารณาเรื่องปักปันพรมแดนเสร็จแล้วคณะทูตไทยประกอบด้วยพระยาสรวงศ์ไวยวัฒน์ (คณชายวรยุนาค) จางวางมหาดเล็ก และเป็นบุตรคนใหญ่ของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ก็ได้เป็นราชทูตอัญเชิญพระราชสาส์นไปเฝ้าเอมเปอเรอนโปเลียน ณ ประเทศฝรั่งเศส ก็ได้ผลสมพระราชประสงค์ทุกประการ คือประเทศไทยยังได้ครอบครองดินแดนพระตะบองและเสียมราฐ มาจนปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่หมอบรัดเลผู้เขียนบทความกระทุ้ง ม. โอบาเรต์ ต้องตกเป็นจำเลย กงสุลอังกฤษรับอาสาเป็นทนายให้แก่จำเลยพวกฝรั่งในกรุงเทพ ฯ สมัยนั้นก็เอาใจช่วยจำเลย แต่ไม่ทรงโปรดให้เป็นเรื่องต่อความยาวสาวความยืด จึงทรงห้ามมิให้ข้าราชการผู้ใดไปเบิกตัวเป็น

พยานว่า ได้รู้เห็นเหตุการณ์ที่หน้าพระยรมมหาราชวังนั้น หมอบรัดเลไม่มีพยานที่จะพิสูจน์ให้ศาลเห็นได้ว่าเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นจริงมิได้เป็นการกลั่นแกล้งบันเรืองด่าโจทก์ มิสเตอร์ยูดกงสุลอเมริกันผู้เป็นผู้พิพากษา ก็ปรับไหมให้จำเลยชดใช้เกียรติคุณของ ม. โอบาเรต์ ที่ต้องเสื่อมเสียไปเป็นเงิน ๔๐๐ เหรียญอเมริกัน ชาวไทยและเทศต่างก็พากันสงสารหมอบรัดเลและเรียไร เงินค่าปรับไหมจ่ายให้โจทก์ไป ก็เป็นอันยุติคดีหมิ่นประมาท เมื่อเรื่องราวสงบแล้ว พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงโปรด พระราชทานเงิน ๒,๐๐๐ เหรียญอเมริกัน ให้แก่หมอบรัดเล ในฐานะที่ได้ทรงโปรดใช้สรอยให้ถวายยารักษาพระโรคต่าง ๆ แก่บรรดาพวกข้าราชการฝ่ายในเมื่อหมอบรัดเลถึงแก่กรรมในปีที่ ๖ แห่งรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น อายุได้ ๖๙ ปี ได้แสดงยทยาทนานาประการในเมืองไทยมาถึงสามรัชกาล.

พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับ
ท่านสังฆราช ปาลกัว

ฝรั่งคนแรกซึ่งสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมติเทววงศ์พงษาอิศวรกษัตริย์ขัตติยราชกุมาร (คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ได้ทรงรู้จักรักใคร่ชอบพอเป็นคนแรกเห็นจะได้แก่ท่านสังฆราชยวงบัปติสต์ ปาลกัว เมื่อครั้งพระองค์ท่านทรงผนวชประทับอยู่ที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ขณะที่ท่านสังฆราชปาลกัวเป็นเจ้าอธิการวัดคอนเซ็ปซีออง (วัดบ้านเขมร) ในรัชกาลแห่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การที่ได้ทรงคุ้นเคยชอบพอกับท่านสังฆราชปาลกัวในครั้งนั้น เป็นข้อสำคัญประการหนึ่งซึ่งได้ช่วยให้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการบ้านเมืองโดยเฉพาะการเจรจาความเมืองกับประเทศฝรั่งเศสได้แนบเนียนสมพระราชประสงค์ ในรัชสมัยเมื่อพระองค์ท่านได้เสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติแล้ว พระราชกรณียกิจ

ดังกล่าวนี้ได้เป็นเครื่องเพิ่มพูนพระเกียรติคุณ และพระปรีชาญาณเป็นที่น่าแซ่ซร้องสรรเสริญตลอดกาลนาน

ตามข้อความในพระราชพงศาวดาร และเอกสารสำคัญอื่น ๆ ปรากฏหลักฐานเป็นยุติต้องกันว่า ในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ฯ ทรงพระชนมายุครบอุปสมบท ก็ทรงผนวชเมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๖๗ (ค.ศ. ๑๘๒๔) ต่อมาได้ไม่กี่วัน พระบาทสมเด็จพระราชบิดาทรงพระประชวรและสวรรคตลงแต่วันที่ ๒๑ กรกฎาคม ปีเดียวกัน ก็ทรงผนวชตลอดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่แล้วก็ทรงลาผนวชเมื่อวันที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ (ค.ศ. ๑๘๕๑) เมื่อเสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติ ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมเวลาทรงผนวชได้ถึง ๒๗ พรรษา ห้าพรรษาแรกประทับอยู่ที่วัดมหาธาตุ ทรงศึกษาทางคันถธุระพระบาลี จนได้รับพระราชทานพัดยศสำหรับเปรียญเอก ๙ ประโยค แล้วจึงเสด็จมาครองวัดสมอราย รวม ๗ พรรษา เพื่อฟื้นฟูพระศาสนาตามคติธรรมยุตกับทั้ง

เสด็จขึ้นครองวัดราชบพิธ ศึกษาโบราณคดี เคยสถานตามหัวเมืองต่างๆ ครั้น พ.ศ. ๒๓๗๙ ก็ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเสมอ เจ้าคณะรอง ลาดับยศอยู่ต่อพระพิมลธรรม และได้เสด็จไปครองวัดบวรนิเวศ เมื่อประทับอยู่วัดบวรนิเวศนี้ พระองค์ท่านได้ทรงจัดวางระเบียบการคณะสงฆ์ การปกครองวัด ตลอดจนการสั่งสอนสัตบุรุษให้บริบูรณ์ตามคติธรรมยุต อนึ่ง ในตอนปลายแผ่นดินรัชกาลที่ ๓ ก็ทรงได้รับมอบการสอบพระปริยัติธรรมทั่วราชอาณาจักร เป็นสิทธิขาดแด่พระองค์ท่านมาจนตลอดรัชกาลพระเชษฐาธิราช ตลอด ๒๗ พรรษา ซึ่งทรงผนวชอยู่นั้น พระองค์ท่านเป็นที่รู้จักทั่วกันในพระนาม “ทูลกระหม่อมพระ” บ้าง “เจ้าฟ้าใหญ่” บ้าง ตามแต่ชาวไทยหรือเทศจะขานนามพระองค์

เมื่อทูลกระหม่อมพระทรงย้ายมาจากวัดมหาธาตุ ประทับอยู่ ณ วัดสมอรายนั้น ทรงพระบาลแตกฉาน และทรงรอบรู้ในวิปัสสนาธุระเชี่ยวชาญเยี่ยงเปรียญเอกทั้งหลาย จึงเมื่อท่านสังฆราชปาลกัว เข้ามาเป็นใหญ่กว่าบาดหลวงทั้งปวงประจำอยู่วัดบ้านเขมร ก็ได้รู้จักรักใคร่ชอบพอคุ้นเคย

กันเพราะวัดทั้งสองตั้งอยู่คนละฟากคลอง จะเรียกว่ามิบริเวณวัดติดกันก็ได้

พระราชกรณียกิจของทูลกระหม่อมพระในตอนนี้ สมเด็จฯในกรมดำรงฯ ทรงพระนิพนธ์ว่า "....ด้วยเมื่อเสด็จประทับอยู่วัดราชาธิวาส เขตวัดติดต่อกับวัดคอนเซปชั่นของพวกโรมันคาธอลิค และเวลานั้นสังฆราชปาลกัวยังเป็นบาดหลวงอธิการของวัดนั้น ชอบไปเฝ้าทูลถามความรู้ภาษา และขนบธรรมเนียมเนืองๆ จึงทรงคุ้นเคย จึงโปรดฯให้สอนภาษาละตินถวาย เป็นทำนองแลกเปลี่ยนความรู้กัน จะได้ทรงศึกษาอยู่ตลอดเวลาสักเท่าใด และถึงเพียงใดไม่ปรากฏ....แต่การที่ทรงศึกษาภาษาละตินคงหยุด เมื่อเสด็จย้ายจากวัดราชาธิวาส แต่ภาษาอังกฤษนั้น เสด็จกลับมาอยู่วัดบวรนิเวศแล้วหลายปี จึงได้เริ่มทรงศึกษาต่อมิชชันนารีอเมริกัน...."

ท่านเขษฎาจารย์ฮีแลร์ ก็ได้ประพันธ์เหตุการณ์ตอนนี้ไว้ในหนังสือชื่อ "ดรุณศึกษา" ว่า "...ทูลกระหม่อมพระที่วัดสมอราย และเข้าคุณสังฆราชยวงที่วัดบ้านเขมรก็ได้ไปมาหาสู่ขนคุ้นเคยชอบพอรักใคร่กันสนิทสนม ต่าง

ชักชวนแลกเปลี่ยนภาษาและวิชาความรู้แก่กันและกัน เป็น
การเออเฟออย่างน่าชม ข้างฝ่ายทูลกระหม่อมพระ ทรงสอน
ภาษาไทย ภาษาบาลีให้ท่านสังฆราชยวง และส่วนสังฆราช
ยวงก็ทูลถวายพระอักษรภาษาอังกฤษ ภาษาละติน แก่ทูล
กระหม่อมพระ เป็นประโยชน์ด้วยกันทั้งสองฝ่าย ฝ่ายท่าน
สังฆราชยวงก็ได้มีโอกาสเรียนรู้ ขนบธรรมเนียมข้างบ้าน
เมืองไทยได้มาก ท่านจึงได้เรียบเรียงหนังสือฝรั่งว่าด้วย
เมืองไทยหลายเล่ม ชาวต่างประเทศจึงได้ค่อยรู้ความเป็น
ไปที่แท้จริงของเมืองไทย เพราะหนังสือเรื่องเมืองไทยที่ท่าน
สังฆราชยวงได้เรียบเรียงในภาษาต่างประเทศนั้น ท่าน
สังฆราชยวงจึงเป็นเหมือนหนึ่ง คนนำคุณความดีของเมือง
ไทยประกาศให้แพร่หลายในนานาประเทศ และนำเอาคุณ
ความดีแห่งนานาประเทศมาเผยแผ่ ให้รู้แพร่หลายในเมือง
ไทย.....เปรียบประดุจดอกไม้ที่กลิ่นจะหอมฟุ้งขจรไปไกล
ได้ ก็เพราะอาศัยถูกลมพัดเอากลิ่นเกสรไปในอากาศ
ฉะนั้น หาไม่ดอกไม้นั้นก็จะไม่มีใครรู้ว่ามีกลิ่นหอม นอก
จากผู้ที่เผอิญมาพบเห็นฉะนั้น ..."

หนังสือเรื่องเมืองไทยของท่านสังฆราชปาลกัว ต่อมามีหลักฐานปรากฏว่า เซอร์ยอนเบาว์ริงได้ใช้เป็นบรรทัดฐานลอกคัดผสมผเสเข้ากับเรื่องซึ่งท่านเซอร์ยอนสีบได้ เองรู้เองเห็นเอง แล้วประมวลเข้าพิมพ์จำหน่ายออกเป็นหนังสือชุดสองเล่มจบชื่อ The Kingdom and people of Siam มีหาอ่านได้ในหอสมุดหลายแห่งในพระนคร หนังสืออีกเล่มหนึ่งเป็นอภิธานเล่มใหญ่ชื่อ "สัพพะพะจะนะภาษาไทย" ของท่านสังฆราชปาลกัวรวบรวมขึ้น ซึ่งท่านเอาศัพท์ไทยตั้งแล้วแปลเป็นอังกฤษ ฝรั่งเศสและละติน รวม ๓ ภาษา ยังได้เป็นประโยชน์แก่เจ้านาย และประชาชนชาวไทยได้อาศัยเล่าเรียนศัพท์แสงต่าง ๆ ในภาษาต่างประเทศจากอภิธานเล่มนี้ต่อมาเป็นเวลานาน แต่ทว่า ท่านสังฆราชคงไม่ได้สอนภาษาอังกฤษถวาย ทูลกระหม่อมพระในครั้งนั้น เพราะหลักฐานบ่งชัดว่าพระองค์ท่านทรงเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษต่อครูแกสแวล หมอสอนศาสนาอเมรกน ณ วัดบวรนิเวศ เมื่อวันที่ ๑ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๘๔๕ อันเป็นพรรษาที่ ๙ ซึ่งพระองค์ท่านเสด็จมาครองวัดบวรนิเวศ ส่วนการสอนภาษาละตินถวายนั้น ก็คงปฏิบัติได้เป็นครั้งคราว

ตามแต่โอกาสจะอำนวยให้ เพราะพระองค์ท่านได้ถวาย
พระพรพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทูลลาไปชมหาเจดีย์
สถานตามหัวเมืองต่าง ๆ เป็นนิจเสมอมา

เมื่อทูลกระหม่อมพระได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์
และได้รับพระราชทานโปรดให้เสด็จไปครองวัดบวรนิเวศขวบ
ขนผลัดแผ่นดินใหม่นั้น เป็นเวลายาวนานถึง ๑๗ พรรษา
ในระยะนี้จะได้ติดต่อเยี่ยมเยียนกันบ้าง เมื่อใดเพียงใดใน
ระหว่างท่านสังฆราชและทูลกระหม่อมพระนั้นไม่ปรากฏ แต่
ในพระราชพงศาวดารมีข้อความบันทึกไว้ว่า ลุศักราช
๒๓๙๒ (คือ ค.ศ. ๑๘๔๙) ฝ่ายทักรุงเทพ ฯ มหานคร
เมื่อเดือน ๗ แรม ๑ ค่ำ เกิดความไข้ป่วงทั่งแผ่นดิน จึงทรง
บำเพ็ญพระราชกุศลทรงศีล แล้วให้เข้าพนักงานซื้อสัตว์
ที่จะต้องถึงมรณภัย แล้วปล่อยให้รอดชีวิตทุกวัน สัน
พระราชทรัพย์เป็นอันมาก จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ป่าวร้อง
ราษฎรทำบุญให้ทาน ปล่อยสัตว์ที่อยู่ในกักขังให้รอดจาก
ตายแล้วให้ตั้งอยู่ในความเมตตากรุณาต่อกัน คนทั้งปวง
ก็ยอมทำตามรับสั่งทั่งขังหวัดพระนคร ไม่ว่าชาติใดภาษาใด
เว้นแต่บาดหลวงฝรั่งเศส ๘ นายไม่ยอมทำ แล้วห้ามพวก

ลูกบ้านเข้ารีดเสียด้วย.....ฝ่ายสังฆราชยวง ปาลกัว ซิงเย็น ใหญ่กว่าบาดหลวงทั้งปวงจึงรับว่า การจะปล่อยสัตว์นั้นก็ไม่ผิดต่อศาสนาฝรั่งสิ่งไร พวกบาดหลวงถือเกินไปเปล่า ๆ เธอจึงให้พระยาวิเศษสงครามขัดหาห่าน เป็ด ไก่ เข้าไปถวายให้ทรงปล่อย แล้วให้พวกลูกบ้านที่เข้ารีดปล่อยสัตว์ให้หมดทุกคน การที่ทรงขัดเคืองนั้นก็สงบไป แต่บาดหลวง ๔ นายยังดึงไม่ยอมก็พากันกลับไปเมืองสิงคโปร์.....ดังนี้

ในระหว่างนั้น หมอเฮาส์ซิงเย็นนายแพทย์มิชชันนารีอเมริกัน เย็นผู้รู้เหตุการณ์อย่างใกล้ชิด เพราะได้ช่วยรักษาคนป่วยไข้เมื่ออหิวาตกโรคระบาดเข้ามาในกรุงเทพ ฯ ในปีนั้นอย่างหามรุ่งหามค่ำ (หมอบรัดเลไม่อยู่กลับไปอเมริกาชั่วคราว) ก็ได้บันทึกวิถีกาลเย็นยุติต้องกัน แต่ได้บันทึกเพิ่มเติมว่า บาดหลวง ๔ นายเมื่อไปถึงสิงคโปร์ก็ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ แสดงข้อความหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ กับทั้งตำหนิติเตียนพวกหมอสอนศาสนาอเมริกันว่า ยอมร่วมทำบุญกับพวกมิจฉาทิฐิ ผิดกับพวกท่านทั้ง ๔ ซึ่งยอมถูกขับจากต่างประเทศ แต่หมอเฮาส์ให้ข้อสังเกตว่า เมื่อท่านสังฆราชปาลกัวก็ยังได้ยินยอมผ่อนสั้น

ผ่อนยาว ไม่ขัดขืนพระบรมราชโองการ เช่นเดียวกับพวก
หมอสอนศาสนาอเมริกันฉะนั้น คำบริภาษของบาดหลวงทั้ง ๘
จะมีเป็นการหล่ะกัดกี และเกียรติของท่านสังฆราชด้วยหรือ
ไฉน....หมอเฮาส์ได้สรุปคำบันทึกตอนนี้ว่า อีก ๒ ปีต่อมา
เมื่อผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ก็ทรงโปรดพระราชทานยกคำสั่งเนรเทศบาดหลวง
ทั้ง ๘ โดยทันทีขึ้นครองราชย์
เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจต่อท่านสังฆราช เมื่อพระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ
แล้วเขฎาจารย์ฮีแลร์ได้ประพันธ์ต่อไปว่า “..... ส่วนท่าน
สังฆราชยวงนั้นเล่า สมเด็จพระจอมเกล้าก็ทรงเอาพระทัยใส่
สนิทสนมต่อมา ทรงพระเมตตาพระราชทานเครื่องอุปโภค
บริโภคอยู่เสมอ รับสั่งเชื่อเชิญให้ท่านเข้าไปเฝ้าเนือง ๆ
เหมือนครั้งเมื่อยังทรงผนวชประทับอยู่วัดสมอรายฉะนั้น และ
ตอมา เมื่อสังฆราชยวงถึงแก่มรณภาพลงทรงอสสมชญุ
จำพวกสัตบุรุษคริสตังจะเชิญศพไปฝังที่วัดบ้านเขมรตามคำ
ที่ท่านสังฆราชยวงได้สั่งไว้ก่อน แต่ขัดข้องด้วยประเพณีจะ
ยกเข้นขบวนเรือแห่ไปไม่ได้ เพราะในสมัยนั้นยังห้ามมิให้

ใครนำศพผ่านหน้าตำหนักแพสมเด็จพระอมเกล้าทรงทราบ ก็พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สัตบุรุษคริสตังตั้งขบวนแห่เชิญศพท่านสังฆราชยวงได้ตามความปรารถนา ซ้ำพระองค์ยังทรงพระกรุณาพระราชทานหีบทองทึบ วอรับศพกลองชนะ ฆ้องกลองเครื่องประโคมศพ กับเรือศพและเรือขบวนแห่ของหลวงหลายลำ ช่วยรับศพขึ้นไปด้วย พอเรือศพถึงหน้าตำหนักแพแล้ว พระบาทสมเด็จพระอมเกล้า ซึ่งเสด็จประทับอยู่ในเรือกลไฟพระที่นั่ง ก็รับสั่งให้ลดธงเรือพระที่นั่งลง แล้วพระองค์ก็ทรงเปิดพระมาลากัมพระเศียรลงคำนับศพด้วยความเคารพอย่างยิ่ง แล้วยังพระราชทานเทียนขี้ผึ้งกับเงิน ๒๐๐ เฟื้อง ให้เป็นเกียรติยศเท่ากับศพชั้นข้าราชการผู้ใหญ่ และนอกจากนั้นพระองค์ยังทรงพระราชทานเงิน สำหรับแจกแก่คนที่มาในขบวนแห่แทนเข้าภาพด้วย อนึ่ง ตามเรือพระที่นั่ง ตามย่อม รับสั่งให้ลดธงครึ่งเสา และให้ยิงปืนใหญ่หลายนัด เป็นที่แสดงความอาลัยของพระองค์ต่อท่านสังฆราชยวง และโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นมเหศวร เชิญเครื่องขมาศพเสด็จไปฝั่งแทนพระองค์ด้วย.....”

ส่วนสังฆราชปาลกัว เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติ แล้วก็ได้พยายามปฏิบัติพระราชกิจเป็นการตอบแทนพระมหากรุณาธิคุณ มีพระราชหัตถเลขายืนยันกล่าวอ้างว่า ในปีที่ ๒ แห่งรัชสมัยของพระองค์นั้น ท่านสังฆราชปาลกัวได้เข้าเฝ้าเพื่อทูลลาไปเยี่ยมประเทศฝรั่งเศสซึ่งเป็นชาติภูมิ และได้กราบทูลว่าถ้าได้ช่องโอกาสจะแวะไปเฝ้ายังคมบาทสันตะปาปา ณ กรุงโรมด้วย พระองค์ทรงตรัสกับท่านสังฆราชความว่า สมัยเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี สันตะปาปาแห่งกรุงโรมก็ได้เคยถวายสมณสาส์นถวายพระพร ฝากผังศาสนาโรมันคาธอลิคแด่สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ปรากฏเป็นพระเกียรติยศอยู่ครั้งหนึ่งแล้ว ก็ในครั้งนี้ท่านสังฆราชจะไปเฝ้ายังคมบาทสันตะปาปาว่ากล่าวชักโยง ให้รู้จักกับพระองค์จะได้หรือไม่ ท่านสังฆราชรับว่าได้ พระองค์จึงทรงพระราชหัตถเลขาไปทูลสันตะปาปาปายโอที่ ๙ เป็นภาษาอังกฤษ แล้วเข้าผนึกฝากท่านสังฆราชให้ไปยื่นถวาย ครั้นล่วงไปได้ปีเศษท่านสังฆราชก็กลับคืนสู่กรุงเทพ ฯ พระมหานคร นำสมณสาส์นของสันตะปาปาลงวันที่ ๒๐ ธันวาคม ค.ศ.

๑๘๕๒ มาถวาย สมณสาส์นนั้นเขียนเป็นภาษาละตินมีคำแปลเป็นภาษาอังกฤษกำกับมาด้วย กับทั้งนำกรอบไม้ขีดทองมีลายประดับด้วยกรวดแก้วสีต่าง ๆ ผู้มีอประณีตยิ่งนักซึ่งท่านสังฆราชทูลว่า สันตะปาปา ส่งมาเป็นสมณบรรณาการแสดงความยินดีต่อพระองค์ ก็เป็นการเจริญพระเกียรติยศแด่พระองค์เป็นอันมาก การปฏิบัติพระราชกิจโดยท่านสังฆราชปาลกัวก็เป็นการสมพระราชประสงค์ดังนี้

ต่อมาเมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๓ อันเป็นปีที่ ๑๐ ในรัชกาล พระองค์ทรงจัดส่งคณะทูต ซึ่งมีพระยาพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี (แพ บุนนาค) เป็นราชทูต ขุนไวยวรนารถ (วร บุนนาค) เป็นอุปทูต เชิญพระราชสาส์น และเครื่องราชบรรณาการออกไปเจริญทางพระราชไมตรี แด่สมเด็จพระเจ้าเอมเปอเรอนโปเลียนที่ ๓ ณ กรุงปารีส ก็ยังได้ทรงมอบพระราชสาส์นอีกฉบับหนึ่งให้คณะทูตไปยังคมบาทถวายสันตะปาปาด้วย คณะทูตคณะนี้ไม่มีล่ามฝรั่งเศส ท่านสังฆราชปาลกัวก็อนุญาตให้บาดหลวงลูวิศ ซึ่งเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ นานกว่า ๑๕ ปี เป็นล่ามไปกับคณะทูตด้วย ในพระราชสาส์นถวายสันตะปาปา พระบาทสมเด็จพระ

ของมเกล้า ทรงพระราชหัตถ์เลขาตอนท้ายพระราชสาส์นว่า
“.... กรุงสยามของยืนยันความจริงใจมาว่า เมื่อท่านผู้บริสุทธิ์ได้มีอิสริยยศอย่างสูงโดยทางธรรม มหาชนเป็นอันมากได้ยกย่องให้เป็นผู้ใหญ่ เป็นที่เคารพนับถือนบนอบของมหาชนเป็นอันมาก แม้นเป็นถึงพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ ๆ ในยุโรปหลายบ้านหลายเมืองนั้นแล้ว ท่านผู้บริสุทธิ์มีน้ำใจเมตตาอารีแก่ชนทั้งปวงในโลก ไม่ว่าใครจะเชื่อศาสนาคริสตังก็ดี ไม่เชื่อก็ดี ท่านมีเมตตาอารีเผื่อแผ่ไปหมดดังนั้นนั้น กรุงสยามเห็นว่าเป็นความชอบความดีสมควรสถานที่เป็นผู้ใหญ่ ที่ยิ่งอยู่แล้ว .....”

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาดไทย กรมราชทัณฑ์
นายจำเนียร ยังพระเดช ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๑๔ ม.ค. ๒๕๐๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาดไทย
กรมราชทัณฑ์
กระทรวงมหาดไทย